

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ**

Əlyazması hüququnda

MƏMMƏDLİ HİKMƏT FİKRƏT OĞLU

**“Turizm sferasında xüsusi kapitalın uçotunun təşkili
istiqamətləri” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı İİM - 060402 “Mühasibat uçotu və audit”

İxtisaslaşma : Xidmət sferasında mühasibat uçotu və audit

Elmi rəhbər:

i.f.d. Tanrıverdiyeva G.Q.

Magistr proqramının rəhbəri:

dos. Salahov Ə.S.

Kafedra müdiri

prof. S.M.Səbzəliyev

BAKİ - 2018

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
I FƏSİL. Turizm sferasında xüsusi kapitalın təşkilinin nəzəri aspektləri	7
1.1. Turizm müəssisələrində mühasibat uçotunun aparılmasının metodoloji əsasları	7
1.2. Xüsusi kapitalın təhlilinə konseptual yanaşma	16
II FƏSİL. Turizm sferasında maliyyə resurslarının idarə olunması şəraitində xüsusi kapitalın uçotunun təhlili	27
2.1. Turizm təşkilatlarında xüsusi kapitalın formalaşdırılmasının uçotu	27
2.2. Turizm təşkilatlarında xüsusi kapitalın hərəkəti	34
2.3. Turizm təşkilatlarının fəaliyyətinin maliyyə mənbəyi kimi xüsusi kapitalın uçotu	39
2.4. Uçotun kompüter formasında kapitalların, fondların, ehtiyatların və maliyyələşmələrin uçotu	48
III FƏSİL. Turizm sferasında xüsusi kapitalın uçotunun təşkilinin inkişaf istiqamətləri	53
3.1. “Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabat üzrə” kommersiya təşkilatları üçün 2 №-li milli mühasibat uçotu standartından istifadə olunması imkanları	53
3.2. Turizm sferasında xüsusi kapitalın uçotunun təşkilinin təkmilləşdirilməsi	61
NƏTİCƏ	71
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	75

GİRİŞ

Ölkəmizdə turizm sahəsi günü-gündən daha da inkişaf edir və tezliklə iqtisadiyyatın ən qabaqcıl sahələrindən birinə çevriləcəkdir. Respublikamız milli turizm sferasının inkişafını iqtisadiyyatın qeyri-neft sahəsi üzrə aparıcı istiqamət elan etmişdir. Son dövrlərdə turizmin təşviqi üzrə görülmüş işlər, qəbul olunan dövlət proqramları bunun əyani sübutdur. Azərbaycanda turizm sahəsinin fəaliyyəti Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 4 iyun 1999-cu il tarixli, 674 İQ sayılı Fərmanı ilə təsdiq edilən “Turizm haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”na müvafiq olaraq tənzimlənir.

Bu gün Azərbaycanda turizm sektorunun inkisafı və turizmin ölkə iqtisadiyyatının qabaqcıl sahələrindən birinə çevrilməsi ən vacib vəzifə olaraq qarşıda durur. Ölkəmizdə 2017-ci ildə ölkə üzrə investisiyaların 5,3 faizi, ümumi daxili məhsulun 4,5 faizi turizm sahəsinin payına düşür, iqtisadi fəaliyyətlə məşğul əhəlinin 1,1 faizi bu sahədə çalışır. Son illərdə Azərbaycanda əldə olunan sosial-iqtisadi irəliləmə bu vəzifənin yeni imkanlara uyğun səviyyədə həlli üçün şərait yaradır. Azərbaycanda turizm sferasında turizm imkanlarının təbliği, daxili turizmin inkişafı və turizm xidməti infrastrukturunun qurulmasında böyük işlər görülmüşdür və hal-hazırda bu işlər davam etməkdədir.

Turizm təşkilatının fəaliyyətinin səmərəliliyinin obyektiv qiymətləndirilməsi üçün mühasibat uçotunun müasir metodlarının tətbiqinin və xüsusi kapitalın arırlmasının və istifadəsinin təhlilili mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusi kapitalın tərkibi və hərəkəti barədə informasiyaların mühasibat (maliyyə) hesabatında düzgün açıqlanması zərurəti yaranır. Biznes fəaliyyətinin uğurlu və təhlükəsiz aparılması üçün hüquqi biliklərə malik olma və uçotda təşkilatın xüsusi kapitalının elementlərinin düzgün əks etdirilməsi lazımdır. Xüsusi kapitalın elementlərinin uçotunda çatışmazlığın olması investisiya proqramlarının formalaşdırılmasına və reallaşdırılmasına mənfi təsir edir, daxili və xarici iştirakçılar üçün informasiya alınması prosesini çətinləşdirir.

Xüsusi kapitalın təhlili onun artırılması, təşkilatın gələcək inkişafı və texniki təkmilləşdirilməsi üçün verilən maliyyə qərarlarının əsaslandırılması üçün baza sayılır.

Nəticədə, hal-hazırkı dövrdə təşkilatın xüsusi kapitalının elementlərinin uçotunun standartlaşdırılması və metodoloji təminatı məsələsi qarşıya qoyulur. Tədqiqatın aktuallığı turizm təşkilatlarında xüsusi kapitalın uçotunun metodologiyasının və təhlilinin təkmilləşdirilməsinə olan ehtiyac ilə müəyyən olunur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işində məqsəd turizm təşkilatlarında xüsusi kapitalın təhlilinin metodologiyasının və onun uçotunun təkmilləşdirilməsi üzrə praktiki təkliflərin verilməsinin əsaslandırılmasıdır. Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıda qeyd olunan vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur:

- Turizmin müəssisələrində göstərilən xidmətin mühasibat uçotunda təşkili istiqamətləri;

- Xüsusi kapitalın struktrunun təhlilinə araşdırılması və inkişafı və xüsusi kapitalın tərkibinin müəyyənləşdirilməsi ;

- Turizm təşkilatında mühasibat (maliyyə) hesabatında xüsusi kapitalın vəziyyəti və hərəkəti haqqında informasiyanın formalaşdırılması qaydasının təkmilləşdirilməsi;

- Xüsusi kapitaldan istifadənin səmərəlilik göstəriciləri sisteminin təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflərin işlənilib hazırlanması;

- Turizm təşkilatı üçün xüsusi kapitalın idarə edilməsinə nəzarətin təminatı və uçot-analitik metodiki alətlərin işlənilib hazırlanması.

Tədqiqatın obyektı turizm təşkilatlarında xüsusi kapitalın formalaşması, hərəkəti və istifadəsi prosesləridir.

Tədqiqatın predmeti isə turizm təşkilatının milli və beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq xüsusi kapitalın uçotunun və təhlilinin metodiki təminatıdır.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasları. Tədqiqatın metodiki əsasını dialektik dərkətmə təşkil edir. Tədqiqat prosesində turizm müəssisələrin fəaliyyətlərini tənzimləyən qanunvericilik və normativ aktlardan, mühasibat

uçotuna dair təlimat materiallarından, uçot və hesabatla dair Milli və beynəlxalq standartlarından, respublikanın müəssisələrinin maliyyə və statistik hesabatlarından, Azərbaycan və xarici ölkə iqtisadçılarından əsərlərdən, dövrü mətbuatdan istifadə olunmuşdur. Tədqiqat işinin gedişatında iqtisadi təhlil və sintez, qruplaşdırma və müqayisə metodlarından, həmçinin statistik iqtisadi və balans əlaqələndirilməsi, mütləq, nisbi və orta kəmiyyət metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası. Dissertasiya işində Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin statistik məlumatlarından və iqtisadi informasiyalarından, “Şahdağ” QSC-nin mühasibat hesabatlarından istifadə edilmişdir. Turizmin inkişaf konsepsiyası, onun qanunları, Azərbaycanda turizm sisteminin inkişafı və turizm müəssisələrində mühasibat uçotunun aparılması mövzusunda müxtəlif yerli və xarici ədəbiyyatlardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Magistr işində elmi yenilik aşağıdakılardan ibarətdir:

-bazar iqtisadiyyatı şəraitində turizm müəssisələrində nəzəri cəhətdən xüsusi kapitalın mahiyyəti kompleks olaraq tədqiq olunmuş və xüsusi kapitalın uçotu, təhlil və nəzarətinin təkmilləşdirilməsi üzrə metodiki tövsiyələr hazırlanmışdır;

- turizm təşkilatlarının idarə olunması sistemində “xüsusi kapital” kateqoriyasının iqtisadi mahiyyəti dəlillərlə əsaslandırılaraq mühasibat uçotunun obyektinə kimi tərkibi təyin olunmuşdur;

- turizm təşkilatlarının xüsusi kapitalının formalaşdırılmasının uçotunun təkmilləşdirilməsi və bu müəssisə və təşkilatların fəaliyyəti prosesində onun həcmində dəyişməsinin əsas istiqamətləri müəyyən olunmuşdur;

- turizmin müəssisələrinin xüsusi vəsaitindən istifadə olunmasının məqsədli xarakteri və istiqamətlərinə nəzarətin təşkil olunmasına mümkün yanaşmalar araşdırılmışdır;

Dissertasiya işinin praktiki əhəmiyyəti. Xüsusi kapitalda uçot və təhlilin təkmilləşdirilməsinə aid irəli sürülmüş nəticə və təkliflər dissertasiya işinin praktiki

əhəmiyyətini təşkil edir. Bu təkliflərdən nəinkiturizm müəssisələrində, habelə digər sfera və sahələrin müəssisələrində istifadə oluna bilər.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya giriş, üç fəsildən, nəticə və tədqiqat prosesində istifadə olunan ədəbiyyat siyahısından təşkil edilib. İşin ümumi həcmi kompüter yazısı ilə 83 səhifədən ibarətdir.

I FƏSİL. TURİZM SFERASINDA XÜSUSİ KAPİTALIN TƏŞKİLİNİN NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ

1.1. Turizm müəssisələrində mühasibat uçotunun aparılmasının metodoloji əsasları

Turizm – Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarının və digər şəxslərin qanunvericilikdə nəzərdə tutulmayan fəaliyyət ilə məşğul olmamaq şərti ilə istirahət üçün yaşayış yerlərindən müvəqqəti olaraq getmələridir. Turizm fəaliyyəti turizm yollayışları ilə rəsmiləşdirilərək, turagent və turoperatorlar vasitəsilə həyata keçirilir. Turizm müəssisələrində mühasibat uçotunun təşkili sistemində Milli Mühasibat uçotu Standartları və Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin müvafiq Təlimatları və Qaydalarından istifadə olunur.

Ölkəmizdə milli turizm sahəsinin yüksəldilməsi qeyri-neft sektorunda prioritet istiqamət elan edilmişdir. Turizmin inkişafı ilə bağlı son illər ərzində həyata keçirilən işlər, qəbul olunan dövlət proqramları, normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi bunu təsdiq edir. İstər dövlət, istərsə də regional səviyyədə həyata keçirilən siyasətdə turizm mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ölkə turizmi artıq inkişaf etdiyindən artıq Bakı, Gəncə, Naxçıvan şəhərlərində və habelə respublikanın digər şəhərlərində xarici qonaqları qəbul edən müasir tipli mehmanxana və hotellər fəaliyyət göstərir və onların sayları ilbəil artır.

Turizm firmasında maliyyələşmənin əsasında pul fondunun formalaşması, səmərəliliyin idarə edilməsi və istehsal xidmətinin reallaşdırılması ilə mənfəət və dayanıqlı inkişaf vəzifəsi durur.

Turist firmasında istehsal və xidmət prosesində aşağıdakı münasibətlər formalaşır:

- turoperator turagent ilə turist göndərişlərinin alınmasına hesabatlar edir;
- Turist göndərişlərinin alınması üçün turagentlər arasında hesabatlar edilir;

- dövlət idarələri ilə əlaqədə turist firmaları özünün müqavilələri ilə pullu xidmətlər təşkil edir;

- turist firması yerli orqanlara, torpağa icarə haqqı və təbii sərvətlərdən istifadə üzrə bonuslar ödəyir;

- turist firması öz işçilərinə əmək haqqı, dividend və mükafatlar verir;

- turagentlər mənzil-kommunal orqanları ilə kommunal xidmətə ödəmələr edir;

- turist firması banklarla bank haqq-hesab edərək kreditlərə faiz ödəyir;

- turist firmaları sığorta kompaniyaları ilə müqavilə bağlayır və özlərini sığortalayır;

- turist firmaları sosial müdafiə fonduna vəsaitlər köçürür;

- turist firmalar büdcə olmayan təşkilatlara ödəmələr edir;

- turist firmaları maliyyə təşkilatları ilə bir sıra əməliyyatlar edərək özünün maliyyə potensialını təmin edir.

Mehmanxanaların təsərrüfat-maliyyə fəaliyyəti aşağıdakı göstəricilər ilə təhlil olunur:

- yerlərin sayı – cəmi, habelə ilboyu, özünün, icarəyə götürdüyü, mövsümi yerlər

- gəlirlər

- turistlərə xidmətin həcmi (nəfər, adam-gün)

- xidmətin maya dəyəri

- mənfəət

- əmək haqqı

Turist firmalarının müxtəlif növ fəaliyyət ilə məşğul olması təsərrüfat əməliyyatlarının uçotunun müxtəlif üsullarının tətbiqi və istehsalat uçotunun dəqiq sistemlə keçirilməsini tələb edir. Bu tələbin yerinə yetirilməsində turist müəssisələrində baş vermiş əməliyyatların müvafiq ilk sənədlərlə düzgün və vaxtında rəsmiləşdirilməsi həlledici rola malikdir.

Turizm şirkətlərinin təsərrüfat-maliyyə fəaliyyəti aşağıdakı göstəricilərlə müəyyən olunur:

- a) icarəyə götürülmüş yerlərin və istirahət ocaqlarının sayı
- b) edilən xidmətlərin həcmi (gəlir)
- c) turistlərə göstərilən xidmətin həcmi (nəfər, adam-gün)
- d) ekskursiyaçılara xidmətin həcmi
- e) əmək haqqı planı
- f) dövriyə vəsaitlərinin normativi
- g) mənfəət

Turizm fəaliyyətinin subyektı turist olmaqla özünün marağına görə göndəriş əldə edir. Turizm məhsulunun istehsalı, istifadə edilməsi və istehlakı eyni vaxtda baş verir. Bu amillər turizm dövriyyə vəsaitlərini formalaşdırır. Turizmdə dövriyyə vəsaitlərinin dövriyyəsi bütövlükdə sənayedən, ticarətdən fərqli prinsiplər üzərində qurulur. Turizmdə dövriyə vəsaitlərinin dövriyyəsini aşağıda qeyd olunan sxemlərlə ifadə etmək olar:

$P-\Theta-P_1$

P - turist firmalarının avans etdiyi pul vəsaiti olub, turist məhsulunun yaradılması üçündür.

Θ -turizmdə maddi və qeyri maddi xidmətlər üzrə turistlər üçün suvenirlərdir.

P_1 -turist məhsulunun reallaşmasında əldə edilən vəsait.

Yuxarıda qeyd olunan sxem göstərir ki, turist öz təsvirinə görə pul ödəyir. Baxmayaraq ki, gəlir gətirmir, turist obyektlərinin nümayişinə görə turist firmaları öz kapitalını sərf etmir. Firma turistlərə bu obyektləri göstərmək üçün pul ödəyir. Turist firması üçün turist təsərrüfatı turistin marağına gəlir. Turist marağının və keyfiyyətinin dəyişməsi turist firmasının gəlirlərinə təsir edir.

Turizm sahəsində “Turizm yollayışları” sənədləri ilə, sığorta təşkilatlarında sığorta olunanlarla bağlanmış müqavilələr, “Bütün növ sığortadan alınan pul vəsaitinin mədaxili qəbzi”, xüsusi formaya malik “Yaddaşlar” (ilk sənədlər), ictimai iaşələrdə hər yüz pay xörək üçün tərtib olunan “Kalkulyasiya” cədvəli, tikintidə smeta, aylıq yerinə yetirilən işlərin sifarişçiyə təhvil verilməsinə dair tərtib edilir, aktlar və s. ilk sənədlərlə rəsmiləşdirilir.

Turizm yollayışı – ciddi hesabat blankı olmaqla, proqramda nəzərdə tutulan xidmətlərin ödənməsini təsdiqləyən sənəd.

Dövriyyə vəsaitlərinin dövriyyəsi üzrə istehsal və tədavül mərhələsini özündə əks etdirir. Dövriyyə vəsaitlərinin bir formadan digərinə keçməsi onun dövriyyə müddətini ifadə edir. Dövriyyə vəsaitlərinin dövriyyəsi üçün sərf olunan vaxt dövriyyə vaxtını ifadə edir. Vəsaitlərin dövriyyə əmsalı turist məhsulunun reallaşmasından əldə olunmuş vəsaitin vahid dövriyyə vəsaitinə olan nisbətidir. Dövriyyə vəsaitlərinin dövriyyə əmsalı fond verimidir. Eyni zamanda bu əmsal dövriyyə vəsaitlərinin dövriyyə sayını göstərir. Səmərəlilik dövriyyə vəsaitlərinin yüksəlməsi əmsalı ilə ölçülür. Hər bir turist şirkəti, və ya təsərrüfat subyekti (zavod, restoran, mağazin) öz dövriyyə surəti ilə xarakterizə edilir. Həmçinin əvvəl istehsal və reallaşan əmtəə və xidmətlər üzrə müəyyənləşdirilir. Turizm sahəsində dövriyyə surəti və yaxud vahid zamanda dövrlərin sayı sənayedən xeyli çoxdur. Bu səbəbdən də turizm sahəsi kapitalın tezliklə öz sahibinə qaytarılması üçün səmərəli biznes mühətidir.

Turist şirkətləri üçün maliyyənin tərkibi və strukturası xarakterik cəhət təşkil edir, bu cəhət turopoperator və turagentlərin sayı ilə müəyyən edilir. Turagentlərin sayı dövriyyə resurslarının həcmindən və strukturundan asılı olaraq hesablanır. Turopoperatorların fəaliyyəti lisenziyalaşdırılır. Turist şirkətlərinin otel və digər müəssisələrindən asılı olaraq xərc strukturunda əsas vəsaitlər, qeyri material aktivləri, qeyri-dövriyyə vəsaitləri xüsusi çəkisinə görə fərqlənir.

Turizm sahəsindən sahibkarlar müxtəlif miqdarda gəlir əldə edirlər. Əldə olunan gəlirlər yenidən bu sahəyə sərmayə qoyur və yaxud mənfəət formasında istifadə edilir. Turizm bazarında onlar digər sahibkarlarla rəqabət aparmaq üçün daimi olaraq öz bizneslərinin maddi bazasını inkişaf etdirməlidirlər.

Bütün təşkilatların mühasibat hesablarında qeydə alınmış gəlir əks etdirilir. Lakin bununla yanaşı, əldən çıxmış gəlirlər də olur: əldən çıxmış gəlirlər imkanların düzgün istifadə edilməməsi səbəbindən yaranır. Məsələn, bankda istifadəsiz qalan vəsaitlərin depozitə qoyulması və yaxud başqa şirkətin səhmlərinə qoyulması imkanının əldən verilməsi. Digər misal: işçilər tərəfindən müştərilərə

xidmətin düzgün göstərilməməsi və yaxud aşağı səviyyədə göstərilməsi və beləliklə müştərilərin itirilməsilə gəlirin azalması və s.

Turizm təşkilatının turizm məhsulunun istehsalına çəkdiyi xərclər aşağıdakı elementlərdən ibarətdir:

- Maddi xərclər (alınmış materiallar, elektrik enerjisi, yanacaq və s.);
- Qidalanma xərcləri;
- Yerləşdirmə xərcləri;
- Nəqliyyat xərcləri;
- Əmək haqqının ödənilməsi;
- Sosial sığorta xərcləri;
- Əsas vəsaitlərin amortizasiyası (köhnəlməsi);
- Marşrutun hazırlanması üzrə xərclər.
- Sair xərclər (ezamiyyə, rabitə, dəftərxana, bank);

Turizm şirkətinin xərcləri *sabit* və *dəyişkən* xərclərə ayrılır.

Sabit (şərti-sabit) xərclər – istehsalın həcmi, strukturu və məhsulun satışından bilavasitə asılı deyil. Buraya aiddir: əsas və köməkçi personalın əmək haqqısı və müvafiq ayırmalar, əsas fondların amortizasiyası, icarə haqqı, kommunal xidmətlər, telefon abunə haqqları, lisenziya və sertifikatlaşdırma xərcləri və s.

Dəyişkən (şərti-dəyişkən) xərclər – istehsalın və realizasiyanın həcmindən asılıdır. Bura aiddir: material, yanacaq xərcləri, telefon danışıq haqları, işçilərə verilən mükafatlar, agentlərə verilən ödənişlər və müvafiq ayırmalar və s.

Turizm müəssisələrində əsas əməliyyat xərcləri ilə bərabər sair əməliyyat məsrəflərinə də təsadüf olunur. Bunlara uzunmüddətli aktivlərin satışı üzrə zərərlər, aktivlərin balans dəyərində azalmalar, yenidən qiymətləndirmə xərcləri, cərimə, xarici valyuta mübadiləsi üzrə xərclər, ümitsiz debitor borclarının silinməsi və s. məsrəflər daxildir. Sair əməliyyat xərcləri üzrə sintetik uçot 731 N-li “Sair əməliyyat xərcləri” hesabının debetinə uçota alınır və hesabat dövrünün sonuna 701 N-li hesabla müxabirləşərək bağlanır. Yuxarıda qeyd olunan hallardan başqa turizm təşkilatlarında fəaliyyətin dayandırılmasından yaranmış zərərlərə,

maliyyə xərclərinə (faiz xərcləri, maliyyə icarəsi üzrə faiz xərcləri, konvertasiya olunan istiqrazlar üzrə faiz xərcləri və s.) və fəvqəladə xərclərə də rast gəlinir ki, bunlar da ay ərzində müvafiq olaraq 741 N-li "Fəaliyyətin dayandırılmasından zərərlər" və 761 N-li "Fəvqəladə xərclər", 751 N-li "Maliyyə xərcləri" sintetik hesabların debetində uçota götürülür və hesabat ayının sonunda 701 N-li "Satışın maya dəyəri" hesabı ilə müxabirləşərək (DT 701 KT 741, 761) bağlanır.

Turizm fəaliyyətini həyata keçirən təşkilatlarda turist məhsullarının planlaşdırması, uçot və maya dəyərinin kalkulyasiyası, maliyyə nəticələrinin reallaşmasına dair metodiki göstəriclərdə, idarəetmə sistemində tətbiq edilə bilən sifariş metodundan istifadəsini nəzərdə tutur. Bu zaman uçot obyektı qismində, konkret turist xidmətinin yerinə yetirilməsinə çəkilməmiş ayrı-ayrı məsrəflər, nümunəvi turist xidməti qrupları, və ya turist xidməti göstərmək üçün sifarişlər məcmusu əsas göstərilir.

Bütün sifarişlərin (turist qrupları) maya dəyəri, qruplar üzrə bütün xərclərin məbləğinin toplanması ilə müəyyən edilir. Bir turist gedişatının maya dəyəri isə qrupun ümumi məsrəflərini, qrupdakı turistlərin sayına bölməklə hesablanaraq təyin edilir. Turist təşkilatı üçün maya dəyərinin kalkulyasiyası obyektı, ayrı-ayrı tur məhsulları təşkil edir. Onun maya dəyərinə, hər bir turməhsulunun istehsalı, hərəkət və satışı ilə əlaqəli olan məsrəflər daxil olunur. Tur məhsulunun hər bir vahidinin həqiqi maya dəyəri turdan qayıtdıqdan sonra turla bağlı şikayət ərizəsi olduqda, baş verən xərclərə düzəliş verilməklə sifariş yerinə yetirildikdən sonra təyin olunur.

İdarəetmə uçotu prosesində 202 "İstehsal məsrəfləri", 202/10 "Köməkçi istehsal" və 601 "Satış" sintetik hesablarına, turizmin növləri (su, piyada, dağ və s.), və ya digər nişanələr üzrə turfəaliyyət göstərən turist təşkilatlarının fəaliyyətinin istiqamətləri üzrə subhesablar açılır. Bundan əlavə, birbaşa məsrəflərin, verilmiş (alınmış) sifarişlərə düzgün daxil olunmasını təmin etmək üçün sifarişlərin kodu (şifrəsi) göstərilərək ilkin sənədlərin uçotu təşkil olunmalıdır.

Kalkulyasiyanın düzgün aparılması məqsədilə sifarişlərin daxilində, onların növlərini ayırmaq mümkündür. Bu işlərin təşkili, məsrəflərin xidmət növləri üzrə uçotun aparılma qaydasını müəyyən hallarda sadələşdirir. Turizm təşkilatı, vasitəçi qismində fəaliyyət göstərən hallarda onun uçotunda ancaq komisiyon (agent) mükafatlandırılması əks etdirilir. Bu halda fəaliyyətin ayrı uçota alınması lazımdır.

Bunlardan əlavə, turoperator, özünün turməhsullarından, həmçinin digər kommersiya xidməti göstərməkdən başqa xidmətin hərəkəti və satışı aparan zaman turist təşkilatı təchizat, ticarət, və ya digər vasitəçilik fəaliyyətini yerinə yetirən sahə kimi fəaliyyət göstərir. Bu halda turoperator və vasitəçilik (turagent) fəaliyyətinin ayrı uçota alınması lazımdır.

Vergiyə cəlb olunan mənfəətdən büdcəyə vergilərin ödənilməsindən sonra təşkilatın sərəncamında qalan hissəyə xalis gəlir (mənfəət) deyilir. Bütün təşkilatlar xalis gəliri sərbəst halda istifadə etmək iqtidarındadır. Gələcəyini və inkişafını gözləyən təşkilat xalis gəlirdən təşkilat daxili müxtəlif fondlara ayırmalar edir: inkişaf fondu, mükafat fondu, ehtiyat fondu.

İnkişaf fondu – təşkilatın fəaliyyətinin genişləndirilməsi üçün istifadə olunur.

- yeni filialın, nümayəndəliyin, bölmələrin açılması;
- yeni marşrutların açılması;
- başqa təşkilatlarla iş birliyinin yaradılması;
- törəmə təşkilatın yaradılması və s.

Mükafat fondu – personalın işinin mükafatlandırılması – pulla, qiymətli mükafatın verilməsilə, istirahətə göndərməklə.

Ehtiyat fondu – müxtəlif nəzərə alınmayan tədbirlərin maliyyələşməsi və yaxud zərərin ödənilməsi.

Turizmdə mühasibat uçotunun özünün analitik təhlilləri operativ əməliyyat xarakteri ilə bütün təsərrüfat fəaliyyətinə müəssisənin təsərrüfat əməliyyatlarının uçotu təsir göstərir.

Analitik uçot əməliyyatlarının icra olunması ilə təsərrüfat uçotu turizm müəssisələrinin bütün təsərrüfat fəaliyyəti üzrə etibarlı informasiyalar hazırlayır və

həmin informasiyalar ilə idarəetmədə mühüm göstərici olaraq faydalı nəticələrin əldə olunmasına şərait yaradır.

Operativ (əməliyyat) uçotunun vasitəsilə turizm müəssisə rəhbərliyinə müsbət göstəricilərin artırılması ilə əlaqədar baş verən nöqsan və çatışmamazlıqların aradan qaldırılması və habelə, müəssisə üçün vacib olan məlumatlar təqdim edir. Uçotun icrası üçün idarəetmə əməliyyatları ilə əlaqədar olan informasiyaları müxtəlif maraqlı şəxslər üçün hazırlayır və onların istifadəsi üçün təqdim edir.

Etibarlı və geniş məzmununda formasında hazırlanan uçot informasiyaları turizm müəssisəsində səhmdarlara, sahibkarlara şərait yaradır ki, onları maraqlandıqları problemlər üzrə lazımi qərarların qəbuluna və işçi heyətini maraqlandıran mövzular barədə ətraflı məlumat əldə etmək üçün şərait yaradır. Belə ki, turizm müəssisələrində mühasibat uçotu fəaliyyətinin vacib idarəetmə göstəricisi olmaqla, bütün təsərrüfat fəaliyyətinin natural göstəricilərlə pul ifadəsində, fasiləsiz, başdan-başa sənədləşdirilmiş qaydada əks olunmasını təmin edir.

Turizm müəssisələrində kifayət qədər yaxşı təşkil olunan mühasibat uçotu informasiyaları müəssisə və şirkətlərin istehsal əməliyyatlarının mərhələlərinə nəzarəti yerinə yetirməklə, müəssisənin və onun digər strukturlarının yerinə yetirdiyi bütün əməliyyatlara nəzarət etməyi, bu informasiya ilə müxtəlif idarəetmə mərhələlərində idarəetmə qərarlarının əsaslandırılması və qəbul etməklə onu təhlil etməyə imkan verir.

Turizmdə müəssisə və təşkilatların istehsal əməliyyatlarının müxtəlif mərhələlərinə bütün əməliyyatlarının fəaliyyətinə nəzarət etməyə, təhlililinə və bu informasiyanın əsasında müxtəlif idarəetmə qərarlarını əsaslandırmaq və qəbul edilməsi üçün keyfiyyətli təşkil olunan mühasibat uçotu informasiyalarından istifadə olunur.

Müəssisələrdə mühasibat uçotunun təşkil edilməsi prinsiplərinin icrası Azərbaycan Respublikası Qanununun «Mühasibat uçotu haqqında» 3- cü

maddəsinə müvafiq olaraq iqtisadi təsərrüfat subyektlərinin uçot siyasətinin formalaşdırılması əsaslarının açıqlamasını müəyyənləşdirir.

Mühasibat uçotunun təşkilində hər bir təşkilatın vəzifələri aşağıdakılarla xarakterizə edilir:

- müəssisənin əmlakı, öhdəlikləri və bütün təsərrüfat əməliyyatlarının mühasibat uçotunu, mühasibat uçotunun hesab planı, digər normativ sənədlərə müvafiq mühasibat uçotu hesablarında işlənilib hazırlanmış mühasibat uçotu standartları və qarşılıqlı əlaqə ikili yazılış metodu ilə yerinə yetirilməli;

- Müxtəlif təsərrüfat əməliyyatlarını uçotda düzgün əks etdirməli, əmlakın qiymətləndirilməsini hesabat dövründə təsərrüfatçılıq şəraitindən asılı olaraq qəbul olunan uçot siyasətinə və qanunauyğun hesab olunan mühasibat uçotu standartları və bu uçota dair digər normativ sənədlərin tələblərinə əməl olunmalı, ötən dövr ilə müqayisədə uçot siyasətində olan dəyişikliklərin mühasibat hesabatında izahı verilməlidir;

- mövcud əmlakın, kapitalın, öhdəliklərin, hesablaşmaların və digər əmtəə-material dəyərlərinin hesabat dövründəki inventarlaşmasının nəticələri (ay, rüb, il) uçotda tam və düzgün formada əks etdirilməlidir.

Bütün təsərrüfat əməliyyatları uçot yazılışlarında ardıcıl olaraq düzgün qeyd edilməlidir;

- qəbul olunan uçot siyasətinə hesabat ili ərzində riayət olunmalıdır;

- Cari xərclərin mühasibat uçotunda kapital qoyuluşlarına istehsala ayrılması (tədavül xərcləri) düzgün müəyyən olunmalıdır. Analitik uçot hesablarını hər ayın biri tarixinə uyğun olan məlumatlar ilə üzləşdirərək onların eyniliyi və düz qeydiyyatı müəyyən edilməlidir.

Habelə, turizm sektorunda fəaliyyətdə olan müəssisə və təşkilatlarda mühasibat uçotunun qarşısında duran vəzifələrin tərkibinə nəzər salarkən məlum olur ki, burada da təsərrüfat əməliyyatlarının düzgün sənədləşdirilməsi və vaxtlı-vaxtında rəsmiləşdirilməsi, təsərrüfat vəsaitlərinin hərəkəti, onların tərkibi və yerləşdirilməsində baş verən dəyişikliklər “Mühasibat uçotu haqqında” Qanunun və digər normativ qanunvericilik sənədlərinin tələblərinə müvafiq olaraq uçot

regisrlərində xronoloji qaydada qeydə alınması, ümumiləşdirmə, müvafiq idarəetmə strukturlarına təqdim olunma kimi vəzifələrin yerinə yetirilməsinə xüsusi əhəmiyyət verilməlidir.

1.2. Xüsusi kapitalın təhlilinə konseptual yanaşma

Azərbaycan Respublikasında bazar münasibətlərinin bərpa olunmasından sonra müəssisənin xüsusi kapitalının mahiyyətinə konseptual yanaşma müəssisə fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi mənbələrinin əvvəllər qəbul edilən uçot metodikasını əsaslı sürətdə dəyişir.

Ümumi iqtisadi mənada əməyə münasibətdə kapital və mənfəət onun istismarını əks etdirən, kapitalist cəmiyyətində əsas kateqoriya kimi təqdim olunduğu halda, onların arasında eynilik səviyyəsi olmamasına baxmayaraq, uçotda əvvəlki tərif saxlanılır. Bir çox hallarda balansda kapitalın həcmi daimi xarakter daşdığına görə əsas kapital adlanırdı. Cəmiyyətdə təsisədiçi kapitalı iştirakçıların miqdarının dəyişilməsindən asılı olan “dövriyyə kapitalı” kimi şərh edilirdi. Qərbi Avropa uçot-iqtisad nəzəriyyəçiləri professor A.Kalmes, İ.F.Şer həmçinin də rusiya professoru A.P.Rudanovski “kapital” anlayışına xüsusi mülkiyyət hüququndan yanaşır. Mülkiyyət kateqoriyasını müəyyənləşdirən prof. İ.F.Şer təsərrüfat subyektinə məxsus əşya və hüquqi nemətlərin cəmini onları təsərrüfat və hüquqi nöqtəyi nəzərindən təhlil edir (şəkil 1).

Təsərrüfatçılıq nəzərindən bütün əmlakı təşkil edən və mühasibatlıq dilində aktivlər kimi işarə edilən məbləğdən əmlakın tərkib hissələrini mülkiyyətin dəqiq təsərrüfat nemətləri ilə dəyişdirməsi üçün yararlı nemətlər əmlakdır. Mülkiyyətin hüquqi mənşəyi nöqtəyi nəzərindən, o kapital adlanır, çünki əmlaka abstrak hüquq sənəncam verir.

Aktiv – əmlakın tərkib hissələrinin məbləği.	= mülkiyyət =	Kapital – aktivlərə sərəncamın hüququ
--	---------------	---------------------------------------

Şəkil 1. Balansın qrafik strukturu.

Bu zaman xüsusi kapital (xalis əmlak) təsərrüfatçılıq subyektinin öhdəliyi kimi başa düşülür. Bəzi iqtisadçılar müəssisəyə məxsus kapitalı sahibkarlıq əmlakı kapitalı, passivin qalan hissəsini isə ssuda kapitalı kimi adlandırır. Professor A.Kalmes təşkilatı yaradan zaman xüsusi kapitalın tərkibində qoyulan əsas kapitalı, alınan işdə saxlanan mənfəət həcmində kapitalın artımı və əsas kapitalın artırılması üçün sonralar qoyuluşlar ilə yaranan əlavə kapitalı fərqləndirmişdir. Kapitalın təbiətinə aid fikirlər olduqca müxtəlifdir, lakin bunların hamısının bir tərifı var: kapital gəlir gətirmək qabiliyyətində assosasiya yaradır.

Beləliklə, keçmiş sovet mühasibat uçotu üçün ənənəvi olan xüsusi və ona bərabərləşdirilən vəsait mənbələrinin kateqoriyasının “xüsusi kapitalla” əvəz olunması ilə iqtisadi terminalogiyaya daxil edilməsi bazar təsərrüfatçılıq şəraitində mühasibat uçotunun idarəetmənin tələbatına istiqamətlənməsi ilə əlaqəlidir. Bizim fikrimizcə, bu uçot obyektinin müasir qaydası həm müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin daxili maliyyə mənbələrinin sistemləşdirilməsi, həmçinin də dinamika da sahibkarın öhdəliklərini əks etdirməyə və dəqiqləşdirməyə daha çox imkan verir. Mühasibat uçotunun obyektı kimi xüsusi kapital hüquqi şəxsin iştirakçıları arasında öhdəlik hüquqlarının dəyər ifadəsini əks etdirir. Uçot praktikasında onun həcmi aktivlər ilə, və ya hüquqi şəxsin əmlakının dəyəri ilə onun öhdəlikləri –kreditor borclarının məbləği arasında fərq kimi təyin edilməsi lazımdır.

Mühasibat balansı məlumatları üzrə bəzi alimlərin tədqiqatlarında xüsusi kapitalın hesablanması həcmi “müəssisənin xalis əmlakı” adlanmışdır. Hesab edirik ki, müəssisə fəaliyyətinin maliyyələşmə mənbəyi hesab edilən müəssisənin xüsusi kapitalının həcmi formalaşması iki dövrü məsləhət görür. Müəssisənin yaradılması zamanı səhmləri abunə yazılması və səhm sahibləri tərəfindən onların ödənilməsi ilə nizamnamə kapitalı formalaşır. Müəssisə fəaliyyətə başlayana kimi yalnız nizamnamə kapitalının ödənilmiş həcmi real işlədilmiş ilkin investisiya edilən xüsusi kapitalı göstərir.

Turizm təşkilatlarında kapital aktivlərin formalaşdırılması üçün bütün vəsaitlərin dəyərini əks etdirir. Kapitalının uçotunun idarə edilməsində turizm şirkətlərinin əsas məqsədi mühüm aktivlərin alınmasında ehtiyacların qarşılınması, dəyərin minimallaşdırılması üçün kapitalın strukturunun optimallaşdırılması və risklərin mümkün səviyyəsində turizm şirkətinin dəyərinin maksimallaşdırılmasıdır.

Kapitalın idarə olunmasında əsas vəzifələr aşağıdakılardır :

- Turizm təşkilatının formalaşan aktivlərinin dəyəri ilə kapitalın dəyərinin uyğunlaşdırılmasının təminatı.

- Turizm fəaliyyətinin həyata keçirilməsində kapitaldan effektiv istifadə

- Müxtəlif mənbələrdən kapitalın formalaşması zamanı xərclərin minimallaşdırılması

- Turizm təşkilatının kapitalının optimal strukturunu formalaşdırmaq.

Xüsusi kapital turizm təşkilatlarının əsasını təşkil edir. Turizm təşkilatlarının maliyyə əsasını onların formalaşdırdığı xüsusi kapital təşkil edir. Xüsusi kapital mənfəətin yaradılmasında iştirak edir hansı ki, ssuda faizinin ödənilməsi gərəkmir. Xüsusi kapitalın həcmi firma və təşkilatların investisiya cəlbəediciliyini əks etdirir.

Öz maliyyə resurslarının formalaşdırılması siyasətinin uğurlu icrası turizm təşkilatını təmin edir:

- Maliyyə risklərinin mümkün səviyyəsi ilə nisbətə mənfəətin artırılması;

- Əsas vəsaitlər üzrə effektiv amortizasiya siyasətinin hazırlanması;

- Təşkilatın rasioanl emissiya siyasətinin hazırlanması.

Turizm təşkilatlarının maliyyə dayanıqlığının artırılmasının digər bir istiqaməti xüsusi kapitalın dövriyyəsinin sürətləndirilməsidir. Bu firma və təşkilatların gəlirinin az olmasının önəmli bir səbəbi ondadır ki, vəsaitlərin əsas bir hissəsi hərəkətsizdir. Əmlakın dəyəri onun qiyməti ilə yox, istifadə olunması ilə xarakterizə olunur. Biznesin mahiyyəti “dəyişmə” ilə ifadə olunur. Mənfəətin artırılması daha çox satışın sürətindən aslıdır, nəinki qiymətlərin artırılması. Bu

səbəblə də, hədsiz artırılmış qiymətlər müflisləşməyə gətirib çıxarır, lakin kapitalın dövriyyəsinin artırılması müflisləşmənin qarşısını alır.

Turizm təşkilatlarında xüsusi kapitalın formalaşması mənbəyi daxili və xarici mənbələrə ayrılır. Turizm agentliklərinin xüsusi kapitalının daxili mənbələr hesabına formalaşmasına aiddir:

- Bölüşdürülməyən mənfəət;
- Əsas fondların yenidən qiymətləndirilməsi nəticəsində xüsusi kapitalla əlavə olunan vəsaitlər (əlavə kapital) ;
- Turizm təşkilatının xüsusi kapitaaının həcminə təsir göstərməyən, lakin onun yenidən investisiya olunmasına və onların yaranmasının daxili mənbəyi sayılan amortizasiya ayırmaları;

Xarici maliyyə mənbəyi aşağıdakılardır:

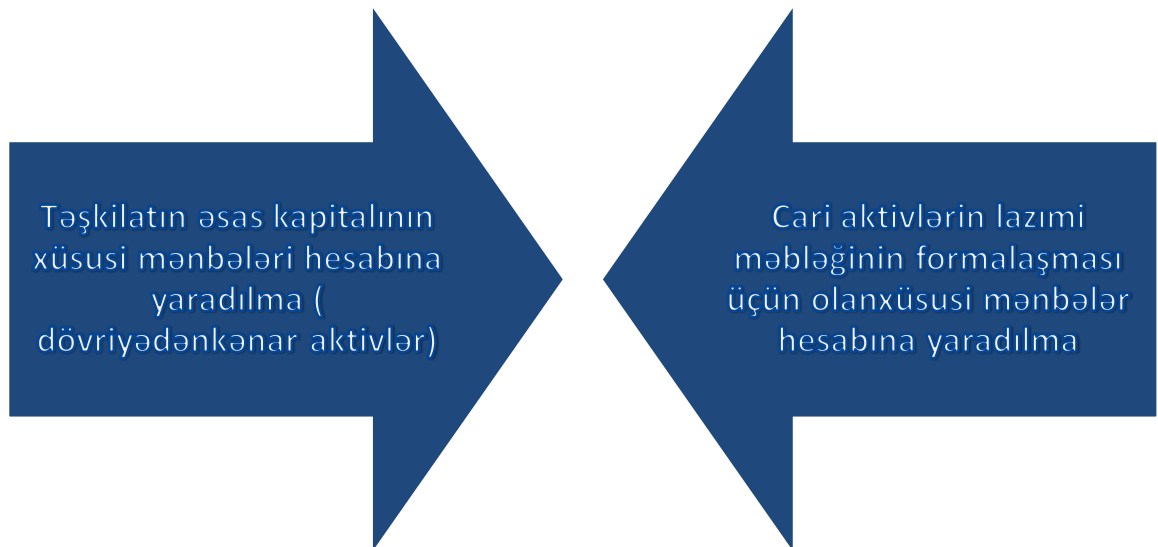
- Təsisçilər tərəfindən nizamnamə kapitalına vəsaitlərin əlavə edilməsi;
- Səhm kapitalının cəlb edilməsi;
- Dövlətin və ya hüquqi şəxslər tərəfindən maliyyə yardımı;
- Korporativ istiqrazların səhmlərə konvertasiyası.

Turizm təşkilatlarının özünü maliyyələşdirməyə yönələn xüsusi kapitalın formalaşması prosesi aşağıdakı mərhələlərdən keçir:

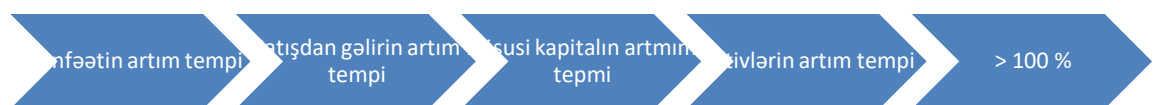
- Xüsusi kapitalın formalaşdırılması və istifadəsinin təhlil edilməsi
- Xüsusi kapitalla ümumi ehtiyacın müəyyən edilməsi
- Təşkilatda xüsusi kapitalın mümkün yüksək səviyyəsinə nail olmaq üçün xüsusi kapitalın cəlb olunması məbləğinin müəyyənləşdirilməsi
- Xarici və daxili mənbələrdən xüsusi kapitalın formalaşmasında uyğunluğun optimallaşdırılması¹ [20]

Turizm təşkilatları xüsusi kapitalın yaradılması qeyd olunan tapşırıqların həllinə yönəlmişdir:

¹ [20]Т.В. Козырева. Управление собственным капиталом в туристской организации. 2014

Turizm təşkilatlarında xüsusi kapitalının uzunmüddətli aktivlərə və öhdəliklərə nisbətdə artması müəssisənin xalis aktivlərini əks etdirir. Xalis kapital sərbəst pul vəsaitlərini ifadə edir. Turizm təşkilatlarında xüsusi kapitalın təhlilində məqsəd gələcək iqtisadi yüksəliş üçün maliyyə potensialının müəyyənləşdirilməsidir. Birinci mərhələdə təhlil olunur: mənfəətin, xüsusi kapitalın artma tempi ilə aktivlərin (turizm müəssisəsinin mülkiyyəti) artım sürətinin uyğunluğu, turizm xidmətlərin satılmasından gələn gəlir və s. Bu göstəricilərin optimal uyğunluğunu aşağıdakı sxem ilə ifadə etmək olar:

Optimal situasiyada digər göstəricilərə nisbətdə daha yüksək sürətlə artır, müəssisənin xərcləri azalır, satışdan gəlir yüksəlir və göstəricilərin dönrəliliyinin artıdığı üçün aktivlərə və xüsusi kapital daha səmərəli istifadə edilir.

İkinci mərhələdə xüsusi kapitalın daxili və xarici mənbələr hesabına formalaşmasının uyğunluğu tədqiq edilir.

Üçüncü mərhələdə turizm təşkilatında xüsusi kapitalın yetərliyi qiymətləndirilir. Təşkilatın ümumi fəaliyyəti üçün maliyyə mənbələrinə ehtiyac bu formul vasitəsi ilə hesablanır:

$$M_{XK} = (K * X_k - M_x + X_m) / 100$$

Burada, M_{XK} - gələcək dövrə maliyyələşmə üçün xüsusi kapitalla olan ehtiyac, K - proqnoz verilən periodun sonuna kapitalla olan ümumi ehtiyac, X_k - proqnoz verilən periodun sonuna xüsusi kapitalın xüsusi çəkisi, M_x - müəssisənin maliyyə resurslarının artımı, X_m - xalis mənfəətin çəkisi.

Xüsusi kapital daxili mənbələrdən xalis mənfəət və amortizasiya ayırmaları hesabına yaranır. Mənfəətin lazımi səviyyəsi turizm təşkilatının uzunmüddətli perspektivində əsas rol oynayır. Keyfiyyətcə bu xüsusi kapitalın artım tempi ilə ölçülə bilər. Aşağıdakı düstur ilə müəyyən edilir:

$$Tur = (M_D - D) : M_x$$

Burada, M_D - dividendlərin ödənilməsinə yönləndirilən mənfəət, D – dividendlərin ödənilmə əmsalı, Tur əmsalı turizm təşkilatının borc vəsaitləri cəlb edilmədən yalnız reinvestisiya ilə xüsusi kapitalın hansı tempə artdığını xarakterizə edir. Əgər fərz etsək ki, turizm firmasının gələcək fəaliyyətində maliyyələşmə mənbələrində, dividend siyasətində, rentabelliyində qəfil dəyişikliklər olmayacaq, o zaman bu göstərici gələcək dövr üçün daxili mənbə hesabına xüsusi kapitalın artmasını xarakterizə edəcəkdir. Düzgün seçilmiş qiymət siyasətində turizm məhsullarının satış həcmnin artması mənfəətin artması ilə nəticələnir və xüsusi kapital artır.

Xüsusi kapitalın artırılması məqsədi istiqamətində müəssisənin effektiv fəaliyyət göstərməsi üçün xüsusi kapitalın rentabellik göstəricisi əsas meyardır. Xüsusi kapitalın rentabellik əmsalı kapitaldan istifadənin səmərəlilik göstəricisidir və bu vəsaitlərin digər fəaliyyət növlərinə yatırımlarından ola biləcək gəlirlilik göstəricisi ilə müqayisə olunmasına imkan yaradır. O, mənfəətin kapitalın orta artımına mütənasibliyini ifadə edir. Əgər gələcək dövrdə xərclərin örtülməsi planlaşdırılırsa, o zaman xüsusi kapitalın rentabelliliyinin azalmasını müəssisənin cari fəaliyyətində neqativ kimi qəbul etmək olmaz.

Korporasiyalar üçün xüsusi kapital qoyulmuş kapitalla (contributed capital) və bölüşdürülməmiş mənfəətdə (retained earnings) ayrılır. Xüsusi kapitalın formalaşması milli qanunvericilik aktları və təsis sənədlər ilə tənzimlənir, onun təşkili bazasına müvafiq müəssisənin təşkilati-hüquqi forması ilə təyin olunur və maliyyə-təsərrüfat dövryyəsinə cəlb edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, mühasibat uçotunda qeyd olunmuş kapitalın miqdarı satış halında qiymətləndirmədə müəssisənin dəyərindən fərqləndirilməlidir.

Əmlak bazarında fəaliyyətdə olan müəssisənin satış qiyməti hərəkətdə olmayan çoxlu sayda obyektiv və subyektiv amillərin təsiri ilə təyin edilir.

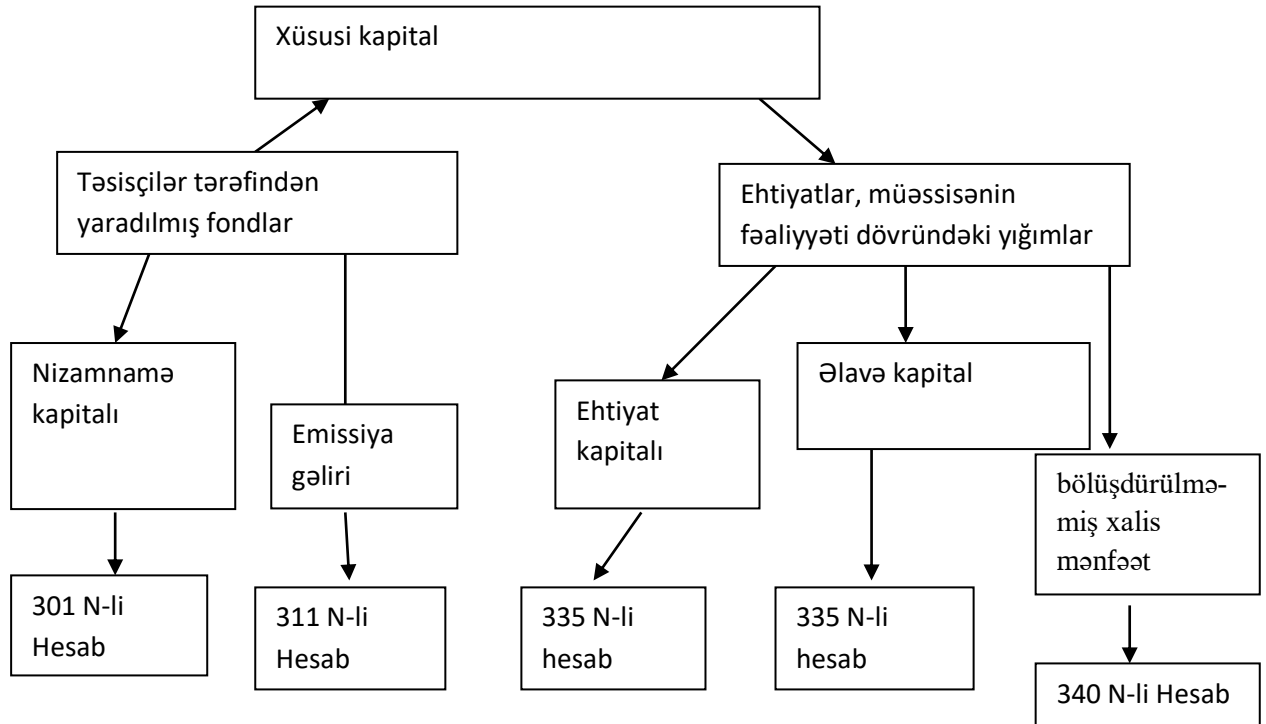
Mövcud hadisələrə əsaslanan mühasibdən fərqli olaraq, iqtisadçı kapitalla hələ gələcək dövrdə gözlənilən iqtisadi gəlirlərin mənbəyi olan aktivlərin məcmusu, həmçinin bu aktivlərdən yaradılacaq gələcək gəlirlər axınının cari diskont dəyəri kimi baxır. Şübhəsiz, maliyyə hesabatının istifadəçiləri perspektivdə qiymətləndirmə həcmələrinə əsaslanan proqnoz qiymətləndirməsinə üstünlük verir (həmin dövr üçün bu qiymətləndirmə şübhəli və çətin yoxlanılmalı olmasına baxmayaraq) hazırda xarici iqtisadçıların, mühasiblərin arasında ümumi iqtisadi konsepsiyaya yaxınlaşma səyi artmaqdadır. Bu konsepsiyada aktivlər nəzarətdə olan və onların keçmiş fəaliyyətləri nəticəsində onlar tərəfindən yığılmış, ehtimal edilən gələcək fayda kimi təyin olunur. Kapital konsepsiyasının tədricən inkişafında əsas amillərin təhlili belə nəticə çıxartmağa imkan verir ki, xüsusi kapitalla iqtisadi məzmununa, formalaşma və istifadə prinsiplərinə görə fərqlənən maliyyə resursları mənbələri daxil edilir.

Müəssisənin əsas kapitalına xüsusi kapitalın bazar anlayışı ancaq vəsaitin yaradılması və maliyyələşdirilməsi mənbəyi kimi deyil, daha çox sahibkarların qarşısında borc kimi baxmağa imkan verdi.

Xüsusi kapitalın formalaşmasında müxtəlif mənbələr onun strukturunun aşağıdakı formada təsnifləşdirilməsinə imkan verir:

- nizamnamə kapitalı;
- emissiya gəliri;
- ehtiyat kapitalı;

- kapitallaşdırılmış mənfəət (əlavə kapital);
- vergiyə cəlb edilənədək mənfəətdən yaradılmış qiymətləndirmə ehtiyatları;
- bölüşdürülməmiş xalis mənfəət yığımı;
- məqsədli maliyyələşdirmə vəsaiti.

Nizamnamə kapitalının yaradılması heç vaxt təsərrüfatda daxili proseslər ilə əlaqəli olmamışdır. O, müəssisənin sonrakı fəaliyyətindən asılı olmur, təsisçi sənədlərinə müvafiq olaraq ilkin və sonrakı əlavə haqlarının həcmi ilə müəyyənləşdirilir. Beləliklə, öhdəliklərin məcmusu sayılan xüsusi kapitalın sahibkarlar qarşısında araşdırılmasında yalnız ödənilən nizamnamə kapitalının həcmindən söhbət getməlidir. Nizamnamə kapitalının yaradılması prosesi səhm sahiblərinin müəssisə qarşısında öhdəliklərin xarakterinə və səhmlərin ödənilməsi faktı üzrə ödənişlərin dinamikası üzrə təyin olunur. Hesabat dövrü ərzində müəssisənin xalis kapitalı – təsərrüfat fəaliyyətinin faktiki nəticələri aşkar olunan zaman digər bərabər şərtlərdə effektiv nizamnamə fəaliyyətinin gedişatında təşkilatın kapitalının artımıdır. Xalis kapitalın tərkibində sonradan kapitallaşdırma məqsədi ilə yaradılan əlavə kapital və ehtiyat mənfəətin həcmi ayırmaq lazımdır.

Zənnimcə, uçot praktikasında ehtiyat kapitalı və yığım fondunu təşkilatın xüsusi kapitalının ciddi şəkildə çoxaldılması təyin edilən, hər vaxt özünün abstrak xarakterini saxlayan ehtiyat mənfəəti kimi qəbul edilməsi lazımdır. İqtisadi nəzəriyyədə təşkilatın yeni əmlaklarının yaradılmasına faktiki reinvestisiya olunan xalis kapital “kapital ehtiyatları” kimi təyin olunur. Beləliklə, xüsusi kapital özünün iqtisadi məzmunu, formalaşma prinsipləri və maliyyə resurslarından istifadə edilməsinə görə fərqlənən kapitalları özündə cəmləşdirir. Bunlardan hər birini aşağıdakı istiqamətlər üzrə öyrənmək lazımdır:

- yaradılmanın məqsəd və səbəbləri;
- hüquqi əsasları;
- formalaşdırılmanın və faktiki həcmnin aşkar olunmasının müvəqqəti aspekti; formalaşma mənbələri;
- təyinatı və istifadə istiqamətləri.

Turizm müəssisələrində normal geniş təkrar istehsal prosesinin təmin olunması üçün nəzərdə tutulmuş mühüm vəsait mənbəyi ehtiyat kapitalıdır (fondudur). Bu mənbə mövcud qanunvericilik və təsisçilərin sənədlərinə uyğun olaraq yaradılır. Bu da o deməkdir ki, təsisçilər sənədlərdə ehtiyat kapitalının yaradılması, ehtiyat kapitalına ayırmaların həcmi və ümumi həcm (nizamnamə kapitalına olan nisbət üzrə) göstərilməlidir. Ehtiyat kapitalı (fond) qayda üzrə mənfəətdən ayırmaların hesabına yaradılaraq, müəssisənin təsisçilərinin sənədlərində nəzərdə tutulmuş istiqamətlər üzrə istifadə edilir.

Müəssisədə nizamnamə və ehtiyat kapitalı ilə bərabər əlavə kapital da olur, bura müəssisənin kapitalını artıran, müxtəlif vəsaitlər (səhmlər üzrə emissiya gəliri, əsas vəsaitlərin yenidən qiymətləndirilməsindən daxil olmalar və s.) daxil olur.

Müəssisə əlavə kapital 335 N-li «Əlavə kapital» hesabda uçota alınır. Balans üzrə hesab passivdir, əlavə kapitalın artırılması hesabın krediti üzrə, onun azalması hesabın debetində əks etdirilir.

335 N-li «Əlavə kapital» hesabında bu subhesabların açılması mümkündür:

335 N-li «Yenidənqiymətləndirmənin nəticəsində əmlakın dəyərinin artırılması»

335 N-li «Emissiya gəliri»

335 N-li «Əvəzsiz olaraq alınan qiymətlilər» və s.

Müəssisədə yeni əmlakın yaradılması ilə nizamnamə fəaliyyətinin təşkil edilməsi və inkişafı bir neçə istiqamətdə təyin olunur. Maliyyə resurslarının idarə olunması sistemində müəssisənin xüsusi kapitalının ondan istifadəsinin məqsədli təyinatı nöqteyi nəzərindən belə təsnifləşdirmək olar:

- balans zərərlərinin örtülməsi;
- istehsal təyinatlı uzunmüddətli investisiyaların maliyyələşdirilməsi;
- xüsusi dövriyyə vəsaitlərinin tamamlanması.

Xüsusi kapitalın təsnifatı onun maliyyələşdirilməsi nöqteyi nəzərindən müəssisə fəaliyyətinin daxili maliyyələşdirilmə mənbələri sahəsində uçot obyektlərinin dəqiqləşdirilməsinə imkan yaradır. Bu təsnifatı rəhbər tutmaqla müəssisənin xüsusi kapitalının əlavə mənbələrini aşkarlamaq mümkündür. Qüvvədə olan normativ qaydalara əsasən mənfəətin müəyyən hissəsi müəssisənin uçot siyasətinə görə üzvlər tərəfindən sonralar istehlak etmək məqsədi ilə ehtiyatlandırmaq olar. Bundan başqa mövcud qanunvericilikdə müəssisənin ümumi mənfəətindən ayırmalar hesabına qiymətləndirmə ehtiyatlarının yaradılmasına icazə verilir. Müəssisədə maliyyə resurslarının strateji idarəetmə nöqteyi nəzərindən müəssisədə mənfəət, yığılan mənfəət hesabına istehlakda istifadə olunmayan mənfəət hesabına yaradılan istehlak fondlarının, ehtiyat fondlarının xərclənməmiş hissəsini müvəqqəti olaraq müəssisənin xüsusi kapitalına yönəldən, təşkilatın fəaliyyətinin maliyyələşdirməsinin mənbəyi kimi qəbul etməyə imkan verir.

Beləliklə, bazar elementlərinin inkişafı ilə turizm müəssisələrinin fəaliyyətinin maliyyə təminatının mənbələri tərkibində keyfiyyət dəyişiklikləri baş verdi. Yenidən iqtisadi terminologiyaya daxil olan, ənənəvi “müəssisənin xüsusi vəsait mənbələri”ni əvəzləyən “xüsusi kapital” anlayışı müəssisə fəaliyyətində daxili maliyyələşmə mənbələrini təsərrüfat dövriyyəsinə xaricdən cəlb olunan vəsait mənbələrindən ayırmağa imkan verdi.

Müvafiq hesabların və subhesabların ayrılması ilə xüsusi kapitalın mühasibat uçotunun sistemli təşkili xüsusi kapitalın strukturu haqqında informasiyaların

qaydaya salınmasına, balansın birinci bölməsində maddələrin məzmununu qüvvədə olan uçot siyasətinə uyğun unifikasiya etməyə imkan verir ki, bununla da informasiyalardan istifadə edənlərə xüsusi kapitalın hərəkəti haqqında, digər təşkilatların məlumatları ilə müqayisəyə gələn informasiyaları açıqlamağa imkan yaradır.

II FƏSİL. TURİZM SFERASINDA MALİYYƏ RESURLARININ İDARƏ OLUNMASI ŞƏRAITINDƏ XÜSUSİ KAPİTALIN UÇOTUNUN TƏHLİLİ

2.1. Turizm təşkilatlarında xüsusi kapitalın formalaşdırılmasının uçotu

Turizm təşkilatında bütün vəsaitlərin formalaşma mənbələri beş qrupa ayrılır:

1. Kapital
2. Fondlar
3. Ehtiyatlar
4. Maliyyələşmə
5. Sair mənbələr.

Öz çəkisinə görə xüsusi kapital ümumi kapitalda az bir qismi təşkil etsədə, turizm təşkilatlarının normal fəaliyyətinin təmin olunması üçün mühüm funksiyaları yerinə yetirir. Bu funksiyalara aşağıdakılar aiddir:

1. Operativ funksiya
2. Müdafiə funksiyası
3. Tənzimləmə funksiyası.

Operativ funksiya- hər bir turizm müəssisəsinin normal fəaliyyətə başlaması üçün ilkin start kapitalı lazımdır. Müdafiə funksiyası- turizm təşkilatı hər hansı bir səbəbdən öz fəaliyyətini dayandırarsa və ya ləğv edilərsə bu vəsaitdən istifadə edə bilərlər. Tənzimləmə funksiyası- Bu funksiya əsasən qanun, qaydalar və icra mexanizmləri vasitəsi ilə turizm təşkilatları tərəfindən həyata keçirilən əməliyyatlara dövlət orqanlarının nəzarət etməsi imkanlarının yaradılması ilə əlaqəlidir.

Nizamnamə kapitalı müəssisədə mülkiyyət formasından asılı olaraq müxtəlif qaydada formalaşır:

- səhmdar cəmiyyətlərində – səhmdarların səhmlərə abunə yazılışı hesabına;
- məhdud və əlavə məsuliyyətli cəmiyyətlərdə - iştirakçıların vəsaiti hesabına;
- istehsal kooperativlərində – kooperativ üzvlərinin qoyduğu vəsait hesabına

və s.

- unitar dövlət və bələdiyyə müəssisələrində – həmin müəssisəyə dövlət əmlakının təhkim edilməsi hesabına;

Nizamnamə kapitalının formalaşması mövcud qanunvericilik, turizm təşkilatının təsis sənədlərinin və digər normativ aktların tələblərinə uyğun icra edilir. Şirkətin nizamnaməsində kapitalın həcmi öz əksini tapır və onun maliyyə-tərərrüfat dövriyyəsinə nizamnamə kapitalının həcminə təsir göstərir. Kapitalın həcmi yalnız təsisçilərin qərarı ilə dəyişdirilə bilər. Nizamnamə kapitalının formalaşdırılması onun hüquqi-təşkilati fəaliyyətinin formalaşması ilə əlaqəlidir.

Nizamnamə kapitalının müəssisədə yerinə yetirdiyi funksiyalar bunlardır:

- Müəssisənin fəaliyyətə başlaması üçün material bazasını formalaşdırır;
- Kreditorların maraqlarını müdafiə edir;
- Mənfəətin bölüşdürülməsi zamanı hər bir mülkiyyətçinin payını müəyyənləşdirir;
- Nizamnamə kapitalının həcmi müəssisənin effektiv fəaliyyətinin göstəricisidir.

Qeydiyyatdan keçmiş müəssisə və təşkilatlar üçün 301 N-li “Nizamnamə Kapitalı” hesabı üçün aşağıdakı subhesablar aşıla bilər:

- 301-1 “Elan edilmiş kapital” - təşkilatın nizamnaməsində yazılan məbləğdə;
- 301-2 “Abunə kapitalı” - abunəsi həyata keçirilən səhmlərin dəyəri ilə;
- 301-3 “Ödənilmiş kapital” – abunə vaxtında və yaxud sonra iştirakçıların keçirdiyi vəsaitlə;
- 301-4 “Götürülmüş kapital” dövriyyədən götürülən səhmlərin dəyəri.

Elan edilmiş kapital təsis sənədlərində qeyd olunan məbləğ deməkdir. Ödənilmiş kapital isə təsisçilərdən faktiki daxil olmuş məbləğdir. Abunə kapitalı sadə və imtiyazlı səhmlərin onların nominal dəyərində məbləğini üzündə əks etdirir. Şirkət qeydiyyatdan keçdikdən sonra elan edilmiş və ya abunə kapitalı, təsis sənədlərində nəzərdə tutulmuş, qoyulan vəsaitin məbləğində mühasibat yazılışında əks etdirilir.

Təsisçilərlə hesablaşmaların uçotunun təşkili üçün 171 N-li “Təsisçilərlə hesablaşmalar” hesabından istifadə olunur. Bu aktiv-passiv hesabdır. O, həm “Nizamnamə kapitalına qoyuluşlar üzrə hesablaşmalar” subhesabında nizamnamə kapitalına yatırımlar üzrə təsisçilərlə hesab əməliyyatlarının uçotunu, həmçinin “Gəlirlərin ödənilməsinə görə hesablaşmalar” subhesabında isə hesablanmış gəlirlər barədə təsisçilərlə hesablaşmaların uçotunu ehtiva edir.

Belə ki, Nizamnamə kapitalı üçün 171 N-li “Təsisçilərlə hesablaşmalar” hesabında “Nizamnamə kapitalına qoyuluşlar üzrə hesablaşmalar” subhesabın debetinə yazılış verilir. Hesab aktiv hesabdır və yalnız borc məbləğini əks etdirən debet qalıqına malikdir. Debet dövryyəsi onun hesabat ayında hesabat ayında nizamnamə kapitalına yatırımlar üzrə təsisçilərin yeni yaranan borcunu, kredit dövryyəsi pul vəsaitini, əmlak kimi verilmiş debitor borcunun ödənilən hissəsini əks etdirir. Beləliklə mühasib aşağıdakı mühasibat yazılışlarını verir:

- Dövlət qeydiyyatına götürülən dövrə hesablanmış borc məbləği;

Dt - 171 “Təsisçilərlə hesablaşmalar” hesabında 1. “Nizamnamə kapitalına qoyuluşlar üzrə hesablaşmalar” üzrə subhesab.

Kt – 301 “Nizamnamə kapitalı” hesabı.

- Vəsaitin nizamnamə kapitalının azalması zamanı təsisçilərə verilən məbləğ;

Dt- 171 “Təsisçilərlə hesablaşmalar” hesabında 1. “Nizamnamə kapitalına qoyuluşlar üzrə hesablaşmalar” üzrə subhesab.

Kt -221 – “Kassa hesabı”, 222 “Hesablaşma hesabı”.

- əsas vəsaitləri və ya qeyri-maddi aktivlərin qoyulması ilə borcun ödənilmiş məbləği.

Dt- 304 “Kapital qoyuluşları” hesabı.

Kt- 171 “Təsisçilərlə hesablaşmalar” hesabında 1. “Nizamnamə kapitalına qoyuluşlar üzrə hesablaşmalar” üzrə subhesab.

- Qoyuluşlar üzrə borcun pul vəsaitini köçürərək ödənilmiş məbləğ

Dt- 222 “Hesablaşma hesabı”

Kt- 171 “Təsisçilərlə hesablaşmalar” hesabında 1. “Nizamnamə kapitalına qoyuluşlar üzrə hesablaşmalar” üzrə subhesab.

Əlavə kapital – müəssisənin səhmlərinin öz nominal dəyərindən yuxarı qiymətə satmasından yaranan gəliridir. Həmçinin, bu emissiya gəliri kimi də adlandırılır. Lakin bu, digər üsulla da göstərilə bilər, məsələn

Nizamnamə kapitalı 1 AZN dəyərində 100.000 ədəd adi səhmlərdən və 2 AZN dəyərində 20.000 ədəd imtiyazlı səhmlərdən ibarətdir. Firma bütün adi səhmləri 2.5 AZN, imtiyazlı səhmlərin yarısını isə nominal dəyər ilə satır. Nizamnamə kapitalı və müəssisə tərəfindən buraxılan səhmdar kapitalı hesablarında əks olunması misalı aşağıda qeyd edilib:

Nizamnamə kapitalı :	
Nominalı 1 AZN dəyərində 100.000 ədəd adi səhm	100.000
Hər birinin dəyəri 2.5 AZN olmaqla, 20.000 ədəd imtiyazlı səhm	50.000
Nizamnamə kapitalının cəmi	150.000
Buraxılmış səhmdar kapital:	
Nominalı 1 AZN dəyərində 100.000 ədəd adi səhm	100.000
Adi səhmlər üzrə emissiya gəliri	25.000
Hər birinin dəyəri 2.5 AZN olmaqla, 10.000 ədəd imtiyazlı səhm	25.000
Buraxılmış səhmdar kapitalının cəmi:	150.000

Ehtiyat kapitalı müəssisələrdə normal geniş təkrar istehsal prosesinin təmin edilməsi üçün nəzərdə tutulan mühüm vəsait mənbəyidir. Bu mənbə mövcud qanunvericilik və təsisçilərin sənədlərinə müvafiq olaraq yaradılır. Bu o deməkdir ki, ehtiyat kapitalının yaradılması, ehtiyat kapitalına cari ayırmaların həcmi və ümumi həcm (nizamnamə kapitalına olan nisbətdə) təsisçilərin sənədlərində göstərilməlidir.

Mənfəətin bir hissəsinin ehtiyatda saxlanması yaxud qarşıdakı xərclərin ehtiyatda saxlanması hesabına ehtiyatlar yaradılır. Bu və ya digər ehtiyatların yaradılması və uçot qaydasını nəzərdən keçirək.

Mənfəət hesabına balansda şübhəli borcların silinməsi üzrə xüsusi ehtiyat

yaradılır. Müəyyən olunmuş vaxtda ödənilməyən və ödənilmək üçün müvafiq zəmanətlə təmin edilməyən debitor borcları şübhəli borclar sayılır.

Maliyyə fəaliyyətinin normal gedişatının pozulmasının qarşısının alınması üçün, ağıllı ehtiyatlılıq nöqtəyi-nəzərindən, inflyasiya proseslərində itkilərdən əmlakın sığortalanması ehtiyatlarının yaradılması çox əhəmiyyət kəsb edir. Bu qəbildən olan ehtiyatlar təşkilatın həqiqi əmlak aktivlərinin bazar qiymətləri səviyyəsində qiymətləndirilməsi hallarında əlavə kapital xüsusiyyəti daşıyır.

335 №-li hesab üzrə analitik uçot elə təşkil edilməlidir ki, vəsaitlərdən istifadə olunmasında istiqamətlər üzrə məlumatların formalaşması təmin edilsin. Analitik uçot normativ hüquqi aktların və mühasibatlıq informasiyalarının istifadəçilərinin tələblərinə müvafiq hazırlanmalıdır. Analitik uçotun aparılması üçün təsis sənədləri, əsas vəsaitlərin və qeyri-maddi aktivlərin qəbul və təhvil aktından, ödəmə tapşırığından, verilən əmlakın qiymətləndirilməsi aktından, kassa-mədaxil orderindən istifadə olunur.

Mühasibat uçotu registrlərində bu məqsəd üçün analitik uçotun 69-KT №-li cədvəli aparılır. Orada 301 və 335 №-li hesablar üzrə informasiyalar formalaşır. Cədvəl qoşma vərəqindən istifadə ilə rüblük (yarımillik və illik) açılır. Cədvəldə 335 №-li hesabda hər bir subhesab üzrə ayrı bir bölmə açılır, orada pozisiya üsulunda müxabirələşən hesablar üzrə xronoloji ardıcılıqla yazılış aparılır. Analitik uçotda hər bir nomenklatura üzrə ayrıca sətir ayrılır, müəyyən dövr ərzində açılan cədvəldə debet və kredit üzrə bütün dəyişikliklər barədə məlumatların yazılması təmin edilir və dövrün sonuna qalıq çıxarılır.

335 №-li hesabda əməliyyatların icmal uçotu 12-KT №-li jurnal-orderdə aparılır. Burada 335 №-li hesab üçün müxabirləşən hesablarda bölünməklə kredit dövriyyəsinin yazılışı üçün ayrıca bölmə ayrılır. Debet dövriyyəsi ay ərzində ümumi məbləğdə göstərilir.

Hər bir müxabirləşən hesabda yekun informasiyalar digər registrlərlə yoxlanıldıqdan sonra 335 №-li hesab üzrə ümumi kredit dövriyyəsi və müxabirləşən hesablar üzrə onu təşkil edən məbləğlər Baş kitaba müəyyən olunan qaydada köçürülür.

Turizm təşkilatlarında xüsusi kapitalın formalaşdırılmasına praktiki olaraq nəzər yetirmək üçün “Şahdağ Turizm Mərkəzi” QSC-nin xüsusi kapitalının yaradılması və formalaşdırılmasını qeyd edək. Onun Nizamnamə kapitalı bu Nizamnaməyə müvafiq olaraq, təsisçinin qərarı ilə Cəmiyyətin mülkiyyətinə verilən və qanunla müəyyən olunan qaydada qiymətləndirilmiş aktivlərin balans dəyərindən təşkil edilir. Onun nizamnamə kapitalı 37.777.427,56 manatdır və onun səhmlərinin nominal dəyərindən təşkil olunub. Nizamnamə kapitalı nominal dəyəri 100 manat olan 377.774 ədəd adi səhmlərdən ibarətdir.

Cəmiyyətin nizamnamə kapitalının artırılması və yaxud azaldılması Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsində nəzərdə tutulan qaydada aparılır. “Şahdağ Turizm Mərkəzi” QSC qanunlarda nəzərdə tutulan vergiləri və digər ödənişləri müəyyən edilən qaydada ödədikdən sonra özünün, törəmə cəmiyyətlərinin, həmçinin idarə, filial və nümayəndəliklərinin fəaliyyətindən əldə olunan mənfəəti mərkəzi fondlarda cəmləşdirmək və həmin vəsaitlər üzərində müstəqil sərəncam vermək hüququna malikdir.

Turizm kompleksi dövlət əmlakına münasibətdə səlahiyyətlərini "Dövlət əmlakının qorunub saxlanılması və səmərəli istifadə edilməsinin təkmilləşdirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 6 iyun tarixli 586 N-li Fərmanı ilə müəyyən olunan qaydada həyata keçirir.

“Şahdağ Turizm Mərkəzi” QSC-nin əmlakı əsas fondlardan, dövriyyə vəsaitləri və digər maddi və qeyri-maddi aktivlərdən ibarətdir. Cəmiyyətin əmlakı onun müstəqil balansında əks etdirilir. Cəmiyyət əmlak üzərində sahiblik və istifadə hüququna malikdir.

Cəmiyyətin əmlakı aşağıda göstərilən mənbələr üzrə təşkil edilmişdir:

- nizamnamə kapitalına daxil olan əmlak;
- maliyyə fəaliyyətinin həyata keçirilməsindən daxil olan gəlirlər;
- qanunla qadağan olunmayan digər mənbələr.

Cəmiyyətin nizamnamə kapitalına qoyulan maya pul vəsaitləri, qiymətli kağızlardan, digər əmlakdan, əmlak hüquqları və pul dəyəri olan digər hüquqlardan ibarət ola bilər.

Müəsisisə və təşkilatlarda aktivlərin balans dəyərinin onların cari bazar qiymətlərindən kənarlaşması xüsusi kapitalın kifayət qədər böyük həcmdə artmasının real mənbəyidir. Zənnimcə, hesabat dövrü ərzində əmlakın dəyərinin qiymətlərinin ümumstatistik səviyyəsindən yaxud həmin dövrdə qüvvədə olan qiymətlərdən yüksək olmayan ölçüdə artması, müəssisənin balansında olan əmtəə-material dəyərləri ehtiyatlarının cari dəyərinin inflyasiya düzəlişləri ehtiyatı kimi əlavə kapitalın tərkibinə daxil olunması zəruridir. Yeni əmlakın yaradılması prosesinə aid, qüvvədə olan metodiki qaydaların təhlil edilməsi belə nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, oxşar əməliyyatlar iqtisadi məzmununa görə müxtəlif mühasibat uçotu hesablarında əsk etdirilir. Xüsusi dövriyyə vəsaitinin tamamlanması üçün vəsaitlərin təminatı mənbəyi əlavə kapitaldır. Buna səbəblə də, dövriyyədən kənar aktivlərinin yaradılması və əldə olunması üzrə xərclər yığım fondunun tərkibində uçota alınır.

Məsrəf hesabına yaradılmış ehtiyatların uçotu Hesablar planında 515 №-li «Qarşıdakı xərclər və ödəmələr üçün ehtiyatlar» hesabı mövcuddur. Bu hesab balans üzrə passivdir. Onun kreditində hesablanan ehtiyatların məbləği, debetində isə təyinatı görə ehtiyat məbləğinin silinməsi yazılır. Hesabda aşağıdakı subhesablar nəzərdə tutulmuşdur:

1. «Təmir xərclərinə ehtiyat»
2. «Uzun müddət xidmətə görə illik mükafat ödənişi üçün ehtiyat»
3. «Məzuniyyət üçün ehtiyat»
4. «Sair ehtiyatlar»

«Təmir xərclərinə ehtiyat» subhesabında təmir işlərinin aparılması üçün vəsaitlərin ehtiyatda saxlanılması qəti müəyyən edilir. Subhesabın kreditində ehtiyatda saxlanan vəsait üzrə təmir fondunun yaradılması istehsal və tədavül xərclərinin uçotu hesabları ilə müxəbirləşərək əks etdirilir. Subhesabın debetində təmir qurtardıqdan sonra təmirə çəkilmiş xərclərin silinməsi 202-4 №-li hesabını 1-ci subhesabı ilə müxəbirləşmədə əks etdirilir.

Əgər təmir üçün aparılmış xərclərin silinməsi üçün ehtiyat vəsaitləri çatışmırsa, bu hissə üçün əlavə ehtiyat hesablanır. Əgər təmir növbəti ilə keçirsə və

təmir sonlandıqdan sonra qismən istifadə edilməyən ehtiyat vəsaiti varsa, o zaman bu məbləğ mənfəətə keçirilir və aşağıdakı yazılış tərtib edilir:

Dt 515 №-li hesabın 1-ci subhesabı,

Kt 341 №-li «Mənfəət və zərərlər» hesabı.

2-ci subhesabda uzun müddət xidmət üzrə illik mükafat normativ aktlarda nəzərdə tutulan müvafiq işçi kateqoriyalarının ödənişi üçün ehtiyatda saxlanılan vəsaitlər uçota götürülür.

3-cü subhesabın kreditində hesablanan əmək haqqı məbləğinə aid edilən məzuniyyət üçün hesablanan ehtiyat məbləği hesabların debeti ilə müxabirləşmədə qeyd edilir.

3-ci subhesabın debetində məzuniyyət məbləği hesablananda istifadə edilən ehtiyat məbləği 533 №-li «Əməyin ödənişi üzrə işçi heyəti ilə hesablaşmalar» hesabının kreditlə müxabirləşmədə yazılır.

4-cü subhesabda yaradılmış sair ehtiyatlar, habelə, hazırlıq işləri üçün qarşıdakı xərcləri ödəmək üçün ehtiyat, icarəyə götürülən əsas vəsaitlərin təmiri üzrə ehtiyat və s. Məsələn, müqavilə şərtləri üzrə icarədar icarəyə götürülən əsas vəsaitlərin təmirini aparırsa, qısamüddətli və ortamüddətli əmlak icarəsinə görə, əsas vəsaitlərin təmirinə görə ehtiyat yaradılır.

2.2. Turizm təşkilatlarında xüsusi kapitalın hərəkəti

Tədqiqatın zəruriliyi, uçot qaydalarında dəyişikliklərin elmi əsaslandırılması və turizm təşkilatlarında maliyyə hesabatlarında əks olunması müasir dövrdə bu iqtisadi fəaliyyətin (turizm) subyektləri ilə şərtləndirilir. Turizm firmalarının xüsusi kapitalının strukturu iqtisadiyyatın digər sahələrinə məxsus olan müəssisələrin xüsusi kapitalının strukturu ilə oxşardır. Turizm təşkilatlarının xüsusi kapitalı nizamnamə, ehtiyat, əlavə kapitaldan və bölüşdürülməyən mənfəətdən ibarətdir. Əksər müəssisələrin xüsusi kapitalında əsas hissə (60%) bölüşdürülməyən mənfəətin payına düşür. Əlavə kapital müəssisələrdə xüsusi kapitalın 15 %-ni təşkil edir.

Nizamnamə kapitalı digər təşkilatlarda olduğu kimi adlı səhmlərdən formalaşır. Müəssisənin ehtiyat və nizamnamə kapitalı təhlil edilən dövrdə həcmi dəyişmir.

Turizm təşkilatlarının xüsusi kapitalının strukturu onun ayrı-ayrı elementlərinin uçotunun aparılmasına təsir edir: təşkilati-texniki uçot ilə verilən uçot obyektinin strukturu uyğun olmalıdır.

Lakin dissertasiya işi çərçivəsində xüsusi kapitalın strukturunun dəqiq təhlili üçün, xüsusi kapitalın təkmil komponentlərinin təklifini nəzərdə tutan iqtisadi yanaşma tətbiq edilməlidir.

Turizm şirkətlərində xüsusi kapitalın mahiyyətinin və strukturunun təhlili onun şirkətin maliyyə siyasətində müəyyənləşdirilməsinin zəruriliyini əsaslandırır. Maliyyə nöqteyi-nəzərdən bu onunla əlaqədardır ki, xüsusi kapitalın formalaşdırılması və artırılması bilavasitə özünümaliyyələşdirmə ilə əlaqəlidir, digər tərəfdən isə bu əməliyyatlar mülkiyyət hüququnun hərəkəti ilə təşkilata təsir göstərir.

Turizm müəssisələrində nizamnamə kapitalının vəziyyət və hərəkəti barədə məlumatların ümumiləşdirilməsi üçün hesablar planında **301 N-li “Nizamnamə kapitalı” adlı hesab** nəzərdə tutulmuşdur. Təsis sənədlərində göstərilən məbləğ 301 N-li “Nizamnamə kapitalı” hesabının qalıqına uyğun olmalıdır. Nizamnamə kapitalının uçota alınması hesabı üzrə yazılışlar, daha dəqiq, onun artıb, azalması ancaq müəssisənin təsis sənədlərində dəyişiklik olunduqdan sonra müəyyən edilən formada aparılır. Nizamnamə fondunun yaradılması qaydası qanunverici və təsisədiçi sənədləri ilə nizamlanır.

Nizamnamə kapitalının hərəkəti üzrə əməliyyatların əks etdirilməsi üçün uçotun jurnal-order forması registrlərində 12-KT №-li jurnal-order nəzərdə tutulmuşdur. Burada 301 №-li «Nizamnamə kapitalı» hesabının krediti üzrə əməliyyatların əks etdirilməsi üçün müvafiq hesabların debeti ilə müxabirləşmədə bölmə ayrılmışdır. Burada bilavasitə sənədlər əsasında yazılış aparılır. Bu əməliyyatlar üzrə müxabirləşən hesablarda və 301 №-li hesabda analitik uçotun vəziyyəti əvvəlcə sənədlərdə göstərilir və onun əsasında registrlərdə qeyd olunmalıdır.

Debet	Kredit	Məbləğ	Əməliyyatın məzmunu
302	301	20.000.00	Təsis sənədlərinə müvafiq olaraq Nizamnamə kapitalı əks etdirilir.
111	302	10.000.00	Təsisçi tərəfindən avadanlıq qoyulub.
223	302	2.000.00	Pul vəsaiti verilmişdir.
Balansda 8.000.00 manat göstərilir. (301 və 302 N-li hesabların fərqi)			

Cədvəl 1.

Ehtiyat kapitalı – 335 N-li “Ehtiyat kapitalı” hesabı qanunverici və təsisədiçi sənədlərlə uyğun olaraq yaradılmış ehtiyat kapitalının vəziyyət və hərəkəti haqqında məlumatların ümumiləşdirməsi üçün nəzərdə tutulub. Bu passiv hesabdır. Ehtiyat kapitalına ayırmalar hesabın kreditində, debetdə isə bu kapitalın vəsaitlərinin istifadə edilməsi əks etdirilir.

Ehtiyat kapitalına Mənfəətdən ayırmalar 344 N-li “Mənfəətin istifadəsi” hesabı ilə müxəbirləşdirilməklə, 335 N-li “Ehtiyat kapitalı” hesabının kreditinə yazılır.

Ehtiyat kapitalı vəsaitinin istifadəsi 335 N-li hesabın debetində, həmin vəsaitləri qəbul edən hesabların kreditinə yazılır.

D ebet	Kredit	Əməliyyatın məzmunu
3 44	335	İl ərzində ehtiyat fondu mənfəət hesabına yaradıldıqda
3 43	335	İlin sonu bölüşdürülməmiş mənfəət hesabına ehtiyat fondu yaradılıb
3 02	335	Təsisçilərin vəsaiti ilə ehtiyat fondu yaradıldıqda
3 43	335	Xüsusi fondlar üzrə ehtiyat fondu yaradıldıqda
3 35	343	İl ərzində yaradılmış ehtiyat fondu keçmiş hesabat dövrlərinin zərərlərinin ödənilməsi üçün istifadə edildikdə

3 35	343	Xüsusi fondlar ehtiyat fondu hesabına yaradıldıqda
---------	-----	--

Hal-hazırda ehtiyat kapitalın hərəkəti mühasibat, audit və vergi nəzarəti sistemində müəyyən olunmuşdur ki, bu kapitalın yaradılmasının əsas mənbəyi gözlənilməz itkiləri (zərərləri) örtmək, göstərilən məqsədlərdə xalis mənfəətin kəsri olduqda investorlara çatacaq gəlirlərin ödənməsi üçün müəssisənin sərəncamında qalan mənfəətdir.

Zənnimcə, ödənilən nizamnamə kapitalından asılı olmayaraq ehtiyat kapitalın yaradılması miqdarı, xüsusi kapitalın həcmindən asılı olaraq təyin olunmalıdır. Təşkilatın maliyyə resurslarının idarə edilməsi nöqtəyi nəzərindən ehtiyat kapitalın yaradılması, müəssisə və təşkilatları təsis edən zaman ilkin formalaşdırılan əmlak yox, bütün xalis əmlakını mümkün itkilərdən sığortalamaq üçündür.

Üçüncü şəxslərin maraqlarının müdafiəsi məqsədi ilə özünün normativ həcmində ehtiyat kapitalı yaradılmayan və öhdəliklərin ümumi həcmində xüsusi kapitalın payı 20%-i keçməyən halda ehtiyat kapitalın vəsaitini tezlikvidli aktivlərə qatmaq məqsəduyğundur.

Qanunvericilikdə müəyyən olunmuşdur ki, həmin ehtiyatın hər hansı bir hissəsi istifadə olunmadığı təqdirdə, xərclənməyən məbləğ cari ilin mənfəəti ilə birləşdirilir. Beləki, şübhəli borcların silinməsi üçün ehtiyatın istifadə olunmayan hissəsi xüsusi kapitalın artımının əlavə mənbəyi olur və şirkət və təşkilatların fəaliyyətinin maliyyə nəticəsinin formalaşmasının iqtisadi konsepsiyasının açıqlandığı zaman satışdan kənar əməliyyatlardan gəlir kimi qəbul olunur.

Turizm təşkilatlarında işçilərin məzuniyyətinin ödənişi üçün ehtiyat yaradıldığı zaman, hər təqvim ayı ehtiyat məbləği istehsal xərclərinə aid edilir. Maliyyə-biznes planında məzuniyyətlərin qarşıdakı ödənişi məbləğinin plana uyğun işçilərin əmək haqqı fonduna olan nisbətinin faiz ifadəsində, və ya il ərzində olan iş günlərinin uzunmüddətli məzuniyyət günlərinin sayına nisbəti formasında ehtiyatda saxlanılması məbləği müəyyənləşdirilir.

Təqvim ili boyunca məzuniyyətə işçilərin qeyri-bərabər getməsi və bu məqsəd üçün qeyri-bərabər olmayan xərclər, məzuniyyət üçün ehtiyat yaradılmasının

vacibliyini şərtləndirir. Məzuniyyət ödənişi məqsədi ilə ehtiyat ancaq daimi işçi kateqoriyalarına yaradılır.

Mühasibat uçotu nöqtəyi nəzərindən bölüşdürülməyən mənfəətin həcmi həm hesabat ilində yığma istifadə edilən mənfəətin vəsaitini və həmçinin, istehlak və yığma yönəldilmiş azad vəsait yığımı kimi özündə toplayan çoxməqsədli fondu ifadə edir. Bölüşdürülməyən mənfəətin formalaşdırılması ilə əlaqəli olan əməliyyatlar, yeni vəsaitlər yaradır və təşkilatın özünümaliyyəlmə səviyyəsini xarakterizə edir.

Debet	Kredit	Əməliyyatın məzmunu
801	341	Mənfəətlə işlədikdə ümumi mənfəət hesabı xalis mənfəət hesabına silinir.
341	801	Zərərlə işlədikdə ümumi mənfəət hesabı xalis mənfəət hesabına silinir.
341	112	Əsas vəsaitlərə köhnəlmə hesablanırsa,
343	113	Bölüşdürülməmiş mənfəət hesabına avadanlıqlar əvəzsiz verilmişdir.
342	335	Digər ehtiyatların dəyəri uçot siyasətinin dəyişməsi ilə bağlı artdıqda,
343	221	Xərclər ödənilmişdir.
343	525	Vergi orqanlarına cərimə hesablanmışdır.

Hər bir Turizm təşkilatı kapitallaşdırılmış xalis mənfəətin bölüşdürülməsi və istifadəsi məsələsini müstəqil şəkildə həll edir. Təcrübə göstərir ki, çox böyük olmayan təşkilatlarda fondların yaradılmasına ehtiyac yoxdur. Bölüşdürülməmiş mənfəət nizamnamə kapitalından sonra təşkilatın xüsusi vəsait mənbəyidir. Mənfəətin bölüşdürülməsi və uçotun fondsuz formasında analitik uçot və yığılan bölüşdürülməmiş mənfəət vəsaitinin məqsədli xarakterinə və istifadə olunması istiqamətlərinə nəzarətin əhəmiyyəti artır.

Sosial fondlardan fərqli olaraq yığım fondları turizm təşkilatının özünümaliyyəlmə fondlarını xarakterizə edir. Bu fondlardan aşağıdakı

məqsədlər üçün istifadə olunur: fəaliyyətin genişləndirilməsi, kapital qoyuluşlarının mənimsənilməsi, mövcud istehsal güclərinin modernləşdirilməsi və sosial təyinatlı yeni güclərin istismara verilməsi.

Təşkilatın xalis mənfəətindən ayırmalar üzrə yığım fondunun yaradılmasına xüsusi kapitalın artımının ehtiyatlandırılması kimi baxılır. Bu vəsaitlər qaytarılmayaraq xərclənmir: onlar hər zaman kapital dövriyyəsində pul formasından əmtəə formasına və ya əksinə keçməklə daim hərəkətdə olur və öz formasını dəyişir. Balansda yığım fondlarının artan həcmi ilkin qoyulan məbləği ilə müqayisə olunduqda əmlakının artması təşkilatın özünümaliyyələşdirmə prosesinin genişlənməsini təsdiqləyir. Beləki, ciddi sürətdə yığım fondlarından məqsədli xarakterli istifadə gözlənildikdə bu fondların təşkil olunmasının əsas mənbəyi təşkilatın sərəncamında qalan mənfəətdir. Yığım fondunun tamamlanmasına təsisçilər tərəfindən edilmiş məqsədli ödəmələri də yönəltmək olar.

Bizim fikrimizcə, xüsusi kapitalın artırılması üçün təyin olunan mənfəət ehtiyatı kimi qəbul edilən yığım fondunun təyinatının dəqiqləşdirməsi, yeni əmlak yaratmaqla kapitalın yaradılması və çoxaldılması proseslərini bütövlükdə 334№-li “Nizamnamə üzrə ehtiyat” hesabında uçota alınması məqsədəuyğundur. Əlavə kapitalın uçotu metodologiyasının təkmilləşdirilməsi üzrə təklif olunan məsləhətlər yeni əmlakların yaradılmasına təşkilatın faktiki mənfəətinin kapitallaşdırılması prosesləri haqqında informasiyanı sistemli formalaşdırılmasına və inflyasiya proseslərinin əks olduğu qiymətləndirmə əməliyyatlarının fond bazarında dəyişikliklər üzrə əməliyyatların nəticələrini təyin etməyə imkan verir.

2.3. Turizm təşkilatlarının fəaliyyətinin maliyyə mənbəyi kimi xüsusi kapitalın uçotu

Maliyyə təminatı nöqtəyi nəzərindən təşkilatların əlverişli fəaliyyət prosesində yığılan ehtiyatlar mənfəət və xüsusi vəsaitə bərabər tutulan məqsədli daxilolma vəsaitlərindən məqsədli istifadə edilməsi hesabına formalaşır. Amortizasiya ayırmalarının yığılan həcmi şirkətin əmlak mülkiyyətinin sadə təkrar

istehsalının maliyyələşdirilməsi mənbəyidir və xüsusi kapitalın artırılması prosesinə toxunmur.

Mənfəətdən istifadənin rolu, təyinatı və imkanları onu yerinə yetirən funksiyalarla təyin olunur. Bizim fikrimizcə, bu tədqiqatın gedişatı prosesində şirkətin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin inkişafı problemlərindən irəli gələn mərkəzi funksiyaları, onun maliyyələşdirilməsi mənbələrini araşdırmaq lazımdır:

1) mənfəət təşkilatın fəaliyyətinin nailiyyət ölçüsü kimi çıxış edir;

2) alınan mənfəətin bir hissəsi özünümaliyyələşdirmənin əsas (bəzən yeganə) mənbəyidir;

3) sahibkar fəaliyyətinin məqsədli qurulması subyekt tərəfindən istismar, investisiya və maliyyə fəaliyyətlərini aparılması yolu ilə kapitalı qorumaq və onu çoxaltmaqdır.

Təşkilatın işgüzar fəaliyyətinin effektivliyinin ifadəsinin vacib forması müəyyən dövr müddətində cari maliyyə nəticəsinin həcmidir. Bütün işgüzar sferada mənfəətin formalaşması və istifadəsi haqqında məlumatlar balans hesabatında nəticənin son rəsmiyyətə salınması qaydasında təqdim olunan müəssisənin maliyyə monitorinqini tamamlayan və inkişaf etdirilən xüsusi bir hissəsi kimi qəbul olunur.

Müasir nəzəriyyə cəmi gəlirlər və onun aşkar və qeyri-aşkar xərcləri arasındakı fərq kimi ifadə edilmiş mənfəət terminindən istifadə olunur. Bu fərq təmiz iqtisadi mənfəətdir. Açıq məsrəflər hesabat dövründə faktiki müstəqim və qeyri-müstəqim məsrəfləridir. Qeyri-açıq məsrəflər –subyektlərin, açıq məsrəfləri müqabilində alınmayan, resurslardan istifadənin alternativ məsrəfləridir. Balans mənfəəti ilə iqtisadi mənfəəti eyni tutmaq olmaz. Çünki sonuncuda yalnız mühasibat balansında qeydə alınan açıq faktiki məsrəflər hesaba alınır.

Mənfəətin xarakteristikasına ümumi iqtisadi yanaşmadan fərqli olaraq mühasibat uçotunda mənfəətin (yaxud zərər) həcmi müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin son nəticəsi qismində təyin olunur.

Mühasibat uçotu nöqtəyi nəzərindən balans mənfəətini müəyyən aktivlərin məcmusuna sahiblik və təsadüfi mənfəətin və zərərlərin algebra məbləğindən irəli

gələn əsas fəaliyyət və əlavə fəaliyyətdən alınmış mənfəətə ayırmaq lazımdır. Bununla yanaşı aktivlərin bazar dəyərinin artması potensial mənfəətdir. O, təşkilat tərəfindən həyata keçirilmir, çünki qiymətləndirilən aktivlər satılmır.

Bizim fikrimizcə, müəyyən keçmiş dövr ərzində müəssisə fəaliyyətinin faktiki maliyyə nəticəsini kalkulyasiyalasdıran zaman cari aktivlərin dəyərinin bazar qiymətləri səviyyəsinədək artması potensial mənfəətdir və eyni zamanda ona xalis əmlakın artmasının həqiqi mənbəyi kimi baxmaq lazımdır. Bu səbəblə, bazarın konyukturasına müvafiq aktivlərin dəyərinin dəyişilməsini əlavə kapitalın tərkibində ayrıca subhesabda uçota alınması lazımdır.

Maliyyə uçotu sistemində bu prinsipin gözlənilməsi dövriyyə aktivlərinin real qiyməti ilə vəziyyəti barədə məlumatların formalaşdırmasına imkan verir. Digər tərəfdən bu aktivlər reallaşdırılan zaman faktiki maliyyə nəticələri aşkarlanır ki, bu da əmək kollektivinin həqiqi xidməti hesab edilir.

Turizm təşkilatlarının maliyyə dayanıqlığının əsası Nizamnamə kapitalının məbləğidir. Turizm təşkilatlarında nizamnamə kapitalı bütün hallarda həmin təşkilatın kapitalı təsisçilərin sənədlərinə əsasən yazılan məbləği əks etdirir. Nizamnamə kapitalının uçotu 301 №-li «Nizamnamə kapitalı» hesabında aparılır. Nə qədər ki, o vəsaitin əmələ gəlmə mənbəyini göstərir, Hesab balansə görə passivdir. Onun kreditində nizamnamə kapitalının artması, hesabın debetində isə onun azalması ilə əlaqəli yazılışlar aparılır.

Ümumi payla formalaşan nizamnamə kapitalı ümumi bölünməz fondan və pay fondundan ibarət ola bilər. Hesab üzrə bu vaxt iki subhesab açıla bilər: 1.«Pay fondu» və 2.«Ümumi fond (bölünməz)».

1-ci subhesabda müəssisə təsisçilərinin vəsait məbləği haqqında məlumatlar qeyd edilir. Müəssisə dövlət qeydiyyatından keçdikdən sonra onun nizamlanmış kapitalı təsisçilərin qoyduğu vəsait məbləği barədə 301 №-li hesabın 1-ci subhesabında kreditdə və 302 №-li «Təsisçilərlə hesablaşmalar» hesabında debetdə yazılış aparılır. Pay fondu həmçinin yeni iştirakçıların qəbulu və ya nizamnamə kapitalına yönəldilmə nəticəsində mənfəət yaxud digər mənbələr hissəsində iştirakçıların pay haqqının artması ilə arta bilər.

İştirakçıların çıxandan sonra material və pul vəsaitləri üzrə olan paylarının qaytarılması, habelə asılı müəssisələrin qoyduqları vəsait geri götürülmüşdürsə, istisna hallarda nizamnamə kapitalı hesabına zərərlərin aradan qaldırıldığı halda pay fondunun azalması baş verə bilər.

301 №-li «Nizamnamə kapitalı» hesabı Nizamnamə kapitalının dəyişməsi ilə bağlı əməliyyatlar əks etdirildikdə müxtəlif hesablarla müxabirləşir. Nizamnamə kapitalının artımı aşağıdakı hesabların debeti ilə müxabirləşmədə 301 №-li hesabın kreditində əks etdirilir:

302 №-li «Təsisçilərlə hesablaşmalar»-iştirakçıların qoyduğu vəsait daxil olduğu zaman;

335 №-li «Əlavə kapital» -əlavə kapital vəsaiti daxil olduqda və s.

Pay fondu ümumi fonda daxil olunduqda yaxud əksinə olduqda 301 №-li hesab üzrə daxili yazılış (bir subhesabın krediti və digər bir subhesabın debeti üzrə) aparılır.

Aşağıdakı hesabların krediti ilə müxabirləşmədə Nizamnamə kapitalının azalması 301 №-li hesabın debeti üzrə əks etdirilir:

302 №-li «Təsisçilərlə hesablaşmalar» -təsisçilərin qoyduğu vəsait götürüldükdə,

224 №-li «Pul sənədləri» -alınmış səhmin ləğv olunması;

342 №-li «Bölüşdürülməmiş mənfəət (ödənilməmiş zərər)» - nizamnamə kapitalı vəsaiti hesabına balansda hesab olunan zərərin silinməsi (ehtiyat fondu və digər mənbələr olmadıqda zərərin ödənilməsi).

Qeyd etmək lazımdır ki, 301 №-li hesabın krediti üzrə qalıq müəssisənin təsisçilərinin sənədlərində qeyd olunan nizamnamə kapitalının həcminə uyğun olmalıdır. Yalnız müəssisənin təsisçilərinin sənədlərində müvafiq dəyişikliklərdən sonra nizamnamə kapitalı məbləğinin artmasına 301 №-li hesabın krediti üzrə, onun azalma məbləğinə isə 301 №-li hesabın debetində mühasibat uçotunda yazılış aparılır.

Ehtiyat kapitalı (fondu) mənfəətdən ayırmalar hesabına yaradılır və müəssisənin təsisçilərinin sənədlərində nəzərdə tutulmuş istiqamətlər üzrə istifadə

edilir. Ehtiyat kapitalı (fondu) 335 №-li «Ehtiyat kapitalı» hesabında uçota alınır. Bu hesab balansə görə passivdir. Hesabın krediti üzrə kapitalın artması, hesabın debeti üzrə təyinatında onun istifadə olunması əks etdirilir.

Mənfəətdən ehtiyat kapitalına ayırmalar 344 №-li «Mənfəətin istifadəsi» hesabının debeti, 335 №-li «Ehtiyat kapitalı» hesabının kreditində qeyd olunur.

Müəssisənin sərbəst mənfəəti ehtiyat kapitalına daxil olduqda «Bölüşdürülməmiş mənfəət (ödənilməmiş işlər)» hesabının hesabat ilindəki bölüşdürülməmiş mənfəət (zərər) subhesabının debetində və 335 №-li «Ehtiyat kapitalı (fondu)» hesabında kreditdə yazılış aparılmaqla ehtiyat kapitalı (fondu) artırılır.

335 №-li «Ehtiyat kapitalı» hesabında debet üzrə aşağıdakı hesabların krediti ilə müxabirləşmədə fonddan istifadə məbləği qeyd edilir:

342 №-li «Bölüşdürülməmiş mənfəət (ödənilməmiş zərər)» hesabı – hesabat ilinin ödənilməyən zərərlərin məbləği kapitalın hesabına silindikdə;

302 №-li «Təsisçilərlə hesablaşmalar» hesabı - iştirakçıların gəlirlərinin (dividendlər) ödənilməsinə yönəldilmiş məbləğdə (bu məqsədlər üçün hesabat ilinin mənfəəti kifayət qədər olmadıqda).

335 №-li «Ehtiyat kapitalı» hesabı üzrə uçotun jurnal-order forması registrlərinin tərkibində əməliyyatların əks etdirilməsi üçün 12-KT №-li jurnal-orderdən və analitik uçotun 68-KT №-li cədvəldən istifadə olunur. 12-KT №-li jurnal-orderdə 335 №-li hesab üçün ayrıca bölmə ayrılır. Bu bölmədə ehtiyat kapitalının artırılması üçün daxil olan məbləğlər barədə ilk sənədlərin məlumatları əsasında müəyyən olunan qaydada müxabirləşən, debetləşən hesablar nöqtəyindən hesabın kredit üzrə yazılış aparılır. 335 №-li hesab üçün 68-KT №-li cədvəldə xüsusi bölmə ayrılır. Onda müxabirləşən hesablar və analitik uçotun pozisiyası üzrə hədd qoyularaq hər ay hesabın kredit və debeti üzrə məbləğlərin hərəkəti əks etdirilir. Əgər bu vəziyyətin nomenklaturası 335 №-li hesabın debeti üzrə hesabların müxabirləşməsinə uyğun gəlmədiyi hallarda (bəzi hallarda belə uyğunsuzluq yeri olur), müxabirləşən hesabların krediti üzrə dövriyyələrin sistemləşdirməsi üçün hesabın debetində əlavə araşdırma vərəqəsi tərtib edilir, bundan da dövriyyələri, digər jurnal-orderlərlə üzləşdirmək üçün istifadə edilir.

Ayın sonu 335 №-li hesabın kredit dövriyyəsinin məbləği 12-KT №-li jurnal-orderdən müəyyən olunmuş qaydada Baş kitaba müxabirləşən hesablarda üzrə hissələrə ayırmaqla köçürülür.

335 №-li hesab üzrə analitik uçotun aparılması elə təşkil olunmalıdır ki, vəsaitlərdən istifadənin istiqamətləri üzrə məlumatların formalaşmasını təmin etsin.

Bu məqsədlə analitik uçotun mühasibat uçotu registrlərində 69-KT №-li cədvəli aparılır. Uçotda 301 və 335 №-li hesablar üzrə informasiyalar formalaşır. Cədvəl qoşma vərəqindən istifadə ilə rüblük (yarımillik, illik) açılır. Cədvəldə 335 №-li hesabın subhesabları üzrə ayrı bölmə açılır, orada pozisiya üsulu ilə xronoloji ardıcılıqda müxabirləşən hesablarda yazılış aparılır. Analitik uçotun hər bir nomenklaturası üzrə ayrıca sətir ayrılaraq müəyyən dövr üçün açılan cədvəldə debet və kredit üzrə bütün dəyişikliklər haqqında informasiyaların yazılması təmin edilir və dövrün sonuna qalıq çıxarılır.

335 №-li hesabda üzrə əməliyyatların icmal uçotu 12-KT №-li jurnal-orderdə aparılır. Burada 335 №-li hesab üçün müxabirləşən hesablarda bölünərək kredit dövriyyəsinin yazılışı üçün ayrıca bölmə ayrılır. Debet dövriyyəsi ay ərzində ümumi məbləğdə göstərilir.

Hər bir hesab üzrə yekun məlumatlar digər registrlərlə yoxlandıqdan sonra 335 №-li hesab üzrə ümumi kredit dövriyyəsi və müxabirləşən hesablar üzrə onu təşkil edən məbləğlər Baş kitaba müəyyən olunan qaydada köçürülür.

Xarici valyutada olan vəsaitlər turizm firmasının nizamnamə kapitalına vəsait qoyuluşu hesabına keçirildiyi zaman kurs fərqlərinin məbləği yaranır, bunlar özündə təsis sənədlərində əks edilən tarixə və qoyulmuş məbləğin faktiki keçirildiyi günə, qoyulmuş vəsaitin manatla qiyməti arasında olan fərqləri ifadə edir. Fərq 801 N-li “Mənfəət və zərərlər” hesabına aid edilir. Kurs fərqi müsbətdirsə mənfəət, mənfədirsə zərər yaradır.

Turizm şirkətinin fəaliyyəti dövründə onun nizamnamə kapitalının artırılması və azaldılmasının vacibliyi yaranmış olur. Nizamnamə kapitalında istənilən dəyişiklik nizamnamə kapitalının yeni həcmnin dövlət orqanlarında qeydiyyatından sonra təsisçilərin qərarına əsasən həyata keçirilir. Şirkətin

mühasibatlığı bu dəyişiklərlə bağlı əməliyyatları təsisçilərin qərarını qeydiyyat olmadan həyata keçirə bilməz. Nizamnamə kapitalında olan artım və azalma keçən hesabat ilinin yekunu müəyyən edildikdən və təsis sənədlərində dəyişiklərin icrasından sonra qeyd olunur.

Nizamnamə kapitalının həcmnin artması aşağıdakı hallarda baş verir:

- Qanunvericiliyin tələbinə müvafiq olaraq
- Əsas vəsaitlərin yenidən qiymətləndirilməsi ilə əlaqəli
- Mənfəətin bir hissəsinin fonda ayrılması ilə.

Beləliklə nizamnamə kapitalının artması zamanı aşağıdakı yazılışlar aparılır:

Hesabat ilinin mənfəəti üzrə:

Dt 801- “Mənfəət və zərər”

Kt 301 “Nizamnamə kapitalı”

Bölüşdürülməmiş mənfəət üzrə:

Dt 340\310 “Bölüşdürülməmiş mənfəət”

Kt 301 “Nizamnamə kapitalı”

Xüsusi təyinatlı fonlar üzrə:

Dt 340\310 “Bölüşdürülməmiş mənfəət”

Kt 301 “Nizamnamə kapitalı”

Əlavə kapital üzrə:

Dt 401 “Əlavə kapital”

Kt 301 “Nizamnamə kapitalı”

Ehtiyat kapitalı:

Dt 304 “Ehtiyat kapitalı”

Kt 301 “Nizamnamə kapitalı”

Nizamnamə kapitalının azalması ilə əlaqədar mühasibat uçotunda 301 N-li “Nizamnamə kapitalı”-nın debetinə və 171 N-li “Təsisçilərlə hesablaşmalar” hesabının “Nizamnamə kapitalına qoyuluşlar üzrə hesablaşmalar” subhesabında kreditdə yazılışlar aparılır. Bununla əlaqədar vəsaitin qismən qaytarılması həll edilir və nəticədə 171 N-li “Təsisçilərlə hesablaşmalar” hesabında “Nizamnamə kapitalına qoyuluşlar üzrə hesablaşmalar” subhesabında debetə və 221 N-li

“Kassa”, 222 N-li “Hesablaşma hesabı” və 223 N-li “Valyuta hesabı”-nın kreditinə yazılış qeyd edilir.

301 N-li “Nizamnamə kapitalı” hesabı üzrə analitik uçot elə təşkil edilməlidir ki, təsisçilər, kapitalın yaradılması mərhələləri üzrə informasiyanın formalaşmasını təmin etsin.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində ehtiyatların və ödəmələrin yaradılması və düzgün istifadə olunması mühüm əhmiyyət daşıyır.

Vergi qanunvericiliyinə görə, təşkilatlar vergiyə cəlb edilməyə qədər mənfəət hesabına ehtiyat kapitalı yarada bilərlər. Ehtiyat kapitalının istifadəsi onların nizamnaməsinə müvafiq olaraq həyata keçirilir.

Əsas kapitalın tamamlanması və gələcəkdə nəzərdə tutulmamış zərərlərin və itkilərin örtülməsi üçün hesabat ilində mənfəət olmayan zaman (kifayət deyilsə) əsasən mənfəətin ehtiyatlandırılması və xərclərin əmələ gəldiyi vaxta kimi, onların müəyyən hissəsinin şirkətin xərclərinə vaxtından əvvəl daxil edilməsi ilə gələcək ödəmələrin ehtiyatlandırılmasını həyata keçirirlər.

Ehtiyat kapitalı qanunvericiliyə və təsis sənədlərinə uyğun olaraq yaradılmalıdır. Qüvvədə olan mühasibat uçotunun göstərişləri gizli ehtiyat və ödəmələrin yaradılmasını qadağan edir. Qanunvericilikdə ehtiyat kapitalın yaradılması nəzərdə tutulmayan təşkilatlarda, xalis mənfəət hesabına yaradıla bilər. Onun yaradılması üçüncü şəxsin marağının təminatı və təşkilatın fasiləsiz işləməsini ehtiva edir. Onun mövcud olması kreditrlərə təşkilatın öhdəliyinin ödəniləcəyinə inam yaradır. Bu fond təşkilatın fəaliyyətinin əlavə maliyyələşmə mənbəyi kimi çıxış edir. Ehtiyat kapitalının yaradılması əsas etibarilə mənfəətdən ayırmalar hesabıdır. Təsis sənədləri ilə hər il fonda ayırmaların ölçüsü müəyyən edilir.

Ehtiyat kapitalının mühasibat əməliyyatları 304 N-li “Ehtiyat kapitalı” hesabında aşağıdakı qaydada aparılır:

Ehtiyat kapitalının yaradılması və artırılması:

1. Mənfəətin, habelə vergiyə cəlb edilməyə qədər olan mənfəətin hesabına ehtiyat kapitalının artırılması:

Dt – 801, 310

Kr – 304

2. Ehtiyatın yaradılması və tamamlanması üçün üçün iştirakçılardan alınmış pul vəsaitləri.

Dt – 222, 223

Kr – 304

3. Ehtiyat kapitalına xüsusi fond vəsaitlərinin yönəldilməsinin əks etdirilməsi.

Dt – 310

Kt – 304

Ehtiyat kapitalı vəsaitlərinin istifadə olunması aşağıdakı qaydada əks etdirilir:

1. Kapitalın zərərin ödənilməsi üçün istifadə edilməsi

Dt - 304

Kt – 310

2. İstiqrazın ödənilməsinə istifadə edilməsi.

Dt - 304

Kt – 310

2-ci bənddə qeyd olunan yazılış hesabdən vəsait köçürüldükdən sonra aparılır.

Bu zaman aşağıdakı yazılış aparılır:

İstiqrazın ödənilməsi üçün:

Dt – 233, 182

Kt – 222, 223

Xüsusi fondların yaradılmasına istifadəsi

Dt – 304

Kt – 310

Ehtiyat kapitalının Nizamnamə kapitalının artırılmasına yönəldilərsə

Dt – 304

Kt – 301

Bu hallarda kapitalın vəsaiti məlum təşkilatın mənfəətindən vergiyə görə mənfəətindən büdcə ilə hesablaşma aparmağa imkan yaradan həcmdə istifadə olunur və o uçotda aşağıdakı mühasibat yazılışı tərtib edilməklə əks etdirilir,

Dt - 171

Kt – 442

Turizm şirkətlərində maliyyə vəsaitlərinin daxili mənbələrindən biri Əlavə vəsaitlər hesab edilir, əsasən dövriyədən kənar aktivlərin yenidən qiymətləndirilməsindən sonra aşkarlanan, onların dəyərinin artımı, əvəzsiz alınan qiymətlilər, emission gəlirlərin hesabına yaranır. Əlavə kapitalın yaranması normativ aktlarla nizama salınır.

Xüsusi maliyyə resurlarının mənbələri əlavə kapital hesabına artır. Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, əmlakın yenidən qiymətləndirilməsindən sonra onun dəyərinin artımı, həmçinin əvəzsiz alınan qiymətlilərin hesabına yaranır.

2.4. Uçotun kompüter formasında kapitalların, fondların, ehtiyatların və maliyyələşmələrin uçotu

Turizm sahəsində mühasibat uçotunun ən mühüm vəzifəsi bazar iqtisadiyyatının formalarına uyğun bir şəraitdə kapitalların, fondların, ehtiyatların və maliyyələşmələrlə bağlı informasiyaların, uçotunun kompüter formasında hazırlanması, işlənməsi və istifadə üçün təqdim edilməsidir.

Təşkilati nöqteyi nəzərinə hər hansı bir turizm müəssisəsinin informasiya texnologiyaları ilə təchizatı əsasən müəssisə ofisinin avtomatlaşdırılmasından başqa yerli elektron şəbəkə və elektron sənəd dövriyyəsi, habelə otel nömrələrinin və yol biletləri əvvəldən sifariş edilməsinə qədər istənilən miqyasda həyata keçirilə bilər. Biz müasir metodlara cavab verən informasiya texnologiyasının istifadə edilməsinin strukturuna fikir versək, görərək ki, burada üç səviyyə- müəssisədaxili, müəssisələrarası və interaktiv informasiya əlaqəsinin yaradılmasına misal göstərə bilərik.

Turizmlə məşğul olan müəssisələrin profilindən və işin həcmindən asılı olaraq müəssisədaxili səviyyədə informasiya texnologiyalarının tətbiqi dəyişilə bilər. Burada ən önəmli iş turizm xidmətinin yerinə yetirilməsi zamanı alınan informasiyanın, uçot işlərinin, hesabatların qəbulu, işlənilib hazırlanması və

mühafizəsi hesab edilir. Müəssisədaxili mühasibatlığın işlənilib hazırlanması üçün müasir metodlara cavab verə bilən komputerlər, informasiyanın verilməsi və qəbul edilməsi üçün müxtəlif avadanlıqlar tələb edilir. Bundan əlavə turizm müəssisəsində olan digər elektron tipli informasiya texnologiyası və onların müəssisədaxili yerli şəbəkənin fəaliyyət göstərməsi imkanı vardır, bu isə həmin müəssisələrin struktur bölmələri arasında mühafizə edilən informasiyaları əldə etmək üçün, hesabatların hazırlanması, operativ əlaqə yaradılması üçün, habelə maneələrin aradan qaldırılması üçün əhəmiyyətli hesab edilir.

Uçot FEHM-in bazasında avtomatlaşdırıldıqda kapitalların və fondların uçotu maliyyə əməliyyatlarının uçotu üzrə mühasibin AİY-nin tərkib hissələrindən biri kimi aparılır. AİY-nin fəaliyyəti maliyyələşdirilmə mənbələri hesabları da daxil kapitalların, fondların, maliyyə nəticələrinin uçot hesabları üzrə dialoq formasında məsələ həllini təmin edir.

Bu sahədə uçotun xüsusiyyəti odur ki, bu sahə üzrə ilkin sənədlər və əsas əməliyyatlar nisbətən azdır. Həmin sahə hesablarında bir çox yazılışlar əsas vəsaitlər, material qiymətliləri, pul vəsaitlərinin və və s. –nin hərəkətindən sonra əlavə yazılışlardır. Bu səbəblə, maliyyə əməliyyatlarına toxunan bir sıra əməliyyatın ilkin məlumatları digər uçot sahələri üzrə AİY-də aparılır. Bununla əlaqədar digər uçot sahələrinin AİY-ilə maliyyə əməliyyatlarının uçotu üzrə AİY-nin düzgün qarşılıqlı təsir və qarşılıqlı əlaqəsinin təmin edilməsi çox mühümdür.

Bu sahə üzrə AİY-nin digər xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, daxil olunan hesabların müxtəlifliyi ilə əlaqəli informasiya massivinin və müvafiq çıxış maşinoqrammasının qurulması müxtəlif olur. Belə ki, informasiyalar eyni vəziyyətdə bütünlükdə hesab və subhesab üzrə toplanı bilər, digər hallarda şəxsi hesablar nöqtəyi nəzərdən və yaxud hərəkət (mövqe) maddələrində əlavə və ya ilin əvvəlindən artan yekunla informasiyalar əlavə toplanır və qalıqlar çıxarılır. Bütün bunlar həmin AİY-də informasiyalar emal olunduqda nəzərə alınmalıdır.

Maliyyə əməliyyatların uçotu üzrə AİY-nə xidmət edən FEHM-nin xarici yaddaşında emal olunan informasiyaların aşağıdakı massivləri yaradılır:

maliyyə əməliyyatlarının ilkin uçot məlumatları (ilkin yazılış);

maliyyə əməliyyatları və hesabların müxabirləşməsi massivi;

ilkin yazılışlar və onların strukturu massivləri forması;

nəticə informasiyaları və onların quruluşunun çıxış massivi.

Bundan əlavə, maliyyə əməliyyatlarının xidmət üçün AİY-nə köməkçi massivlər də yaradılır: İlkin yazılışların formalaşmasının mətn informasiyası və hesablamaların yerinə yetirilməsinin idarəetmə məlumatlarının, məsələ həllinin dialoq formasında ekranda cədvəlin görünməsi, sual və cavab, menyü, çıxış nəticəsi və məlumatlar.

Xidməti normativ-sorgu məlumatları və informasiyalardan istifadə edərək ilkin uçot məlumatlarının işlənməsi ilə nəticə informasiyalarının massivləri yaradılır: maliyyə əməliyyatlarının uçot registrləri, habelə hesabat formaları və maliyyə əməliyyatları üzrə qruplaşdırma və toplayıcı cədvəllərinin verilməsi üçün məlumatların massivi yaradılır. Kapital və fondlar üzrə maliyyə əməliyyatlarının uçotu üçün AİY-də maliyyə əməliyyatlarının ümumi massivindən müxabirləşən hesablaa bölüşdürülməklə kapitalların və fondların hərəkət mövqeyi və subhesablar nöqtəyi nəzərindən sintetik hesablarda dövriyyələr çıxarılır. Və bununla da digər uçot sahələri üzrə AİY-in məlumatlarından geniş istifadə edilir. Dövriyyə massivləri lazım gəldikdə displaydə (hər hansı çıxarışda) təkrar edilir. Çıxış informasiyası kapital və fondların uçotu üzrə maşinoqramma formasında massiv informasiyalarının çap olunması əsasında yaradılır. Maliyyə əməliyyatlarının digər sahələri üzrə massivlərin məlumatları eyni şəkildə çap olunur.

Mühasibat uçotunun bu sahələrində müxtəlif əlamətlər üzrə informasiyalar toplanaraq qruplaşdırılır, «subkont» prinsipi geniş istifadə edilir. Məsələn, ehtiyatlar üzrə informasiyalar – onların növü, ehtiyatların yaradılma mənbələri üzrə, onların istifadə kanalları üzrə və s. Fondlar üzrə informasiyalar isə– onların istifadə kanalları və s. üzrə yığılır.

Müəssisədaxili səviyyədə informasiya texnologiyasının tətbiqi turizmlə məşğul olan müəsisənin profili və işin həcmindən asılı olaraq dəyişilə bilər. Turizm xidmətinin göstərilməsi zamanı əsas məsələ alınan informasiyanın qəbul edilməsi, işlənilib hazırlanması və mühafizəsidir. Müəssisədaxili bu tip

informasiyanın (mühasibat, marketinq və s.) işlənilib hazırlanmasına görə müasir səviyyəli kompüterlər, informasiyanın verilməsi və qəbulu üçün avadanlıqlar tələb edilir. Bundan əlavə olaraq, turizm müəssisəsində tətbiq olunan digər elektron tipli informasiya texnologiyası və onların müəssisədaxili yerli şəbəkədə (intrenet) fəaliyyət göstərməsi imkanının olması həmin müəssisənin struktur bölmələri ilə operativ əlaqənin yaradılması, həmçinin mühafizə edilən informasiyaların əldə olunması üçün maneələrin ortadan qaldırılması baxımından çox mühümdür. Turizm biznesində informasiya texnologiyasının tətbiqi müəssisələrarası şəbəkədə birgə istifadə formasında da geniş yayılmışdır. Bu tip informasiya şəbəkəsinin istifadəsi ilə müəssisədə idarəetmə işlərinin xeyli sadələşdirməsi, turların təşkili prosesinin təkmilləşdirməsi, maliyyə əməliyyatlarının sürətli formada həyata keçirilməsi mümkündür. Bu cür səviyyəli informasiya şəbəkəsinin yaradılması turizm agentlikləri, turoperatorlar və potensial müştərilər arasındakı əlaqələri sürətləndirib, turistlərin tələbatları ilə turizm müəssisəsinin iqtisadi mənafeələrinin ödənilməsi üçün mühit yaradır.

İdarəetmə sistemində turizm müəssisələrin informasiya modeli yaradılır ki, bu da turizm müəssisələrinin idarəetmə sistemində xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Məhz bu model icra olunan təsərrüfat-maliyyə əməliyyatlarının sənədləşdirilməsi, uçota götürülməsi, ölçü vahidləri üzrə toplanması əsasında faktiki əhəmiyyətə malikdir.

Belə bir nəticəyə gəlinir ki, turizm sferasında idarəetmə əməliyyatlarının icrasında iqtisadi subyektin hər bir təsərrüfat obyektı üzrə miqdar göstəricilərinin və uçotda keyfiyyət xarakteristikasının əks olunmasını təmin etmək mühasibat uçotunun ilk vəzifəsidir. Uçotun əsas şərti həqiqi informasiya modelinin tərtibidir. Hər hansı bir obyektinin bütün uçot göstəricilərinin əks etdirilməsi heçdə sadə əməliyyat hesab olunmur. Məhz bu səbəbdən də hər bir uçota alınmış obyektin əsas iqtisadi göstəricilərinin əks edilməsi çox əhəmiyyətlidir. Uçot zamanı ilk vəzifəni həyata keçərəkən təsərrüfat obyektinin iqtisadi subyekti ilə təsərrüfat fəaliyyətində rolu və iqtisadi subyektinin uçotdakı yeri təyin olunmalıdır.

Qeyd edilən faktlarla əlaqəli olaraq turizmdə, müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətində faktiki olaraq icra olunan əməliyyatlar üzrə tam həcmdə informasiyaların idarəetmə üçün hazırlanması mühasibat uçotunun əsas vəzifəsidir. Uçotda qeyd edilən informasiyaları elə tərtib etmək lazımdır ki, təşkilat təsərrüfat fəaliyyətinə dair etibarlı keyfiyyət göstəriciləri, miqdar göstəriciləri barədə informasiyalar əsasında təyin edilməsi mümkün olsun.

III FƏSİL. TURİZM SFERASINDA XÜSUSİ KAPİTALIN UÇOTUNUN TƏŞKİLİNİN İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. “Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabat üzrə” kommersiya təşkilatları üçün 2 №-li milli mühasibat uçotu standartından istifadə olunması imkanları.

Azərbaycanda maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartlara uyğun qurulmasının əsasını Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları təşkil edir. Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartları dünya təşkilatları maliyyə hesabatlarının tərtib etməsi üçün maliyyə əməliyyatlarının tanınması, açıqlanmasını müəyyən edən qaydalar başa düşülür.

Maliyyə Hesabatlarının Təqdimatı barədə Milli Mühasibat Uçotu Syandartı 1-in düzəliş olunan variantı, eləcə də standartın əsas elementlərinin açıqlayan texniki şərh 19 yanvar 2004 –cü il tarixində hazırlandı. Xüsusi kapital üzrə yeni standart MMUS 1-dən ayrılaraq yeni formada hazırlanmış, 25 noyabr 2003-cü il tarixində nəzərdən keçirilərək Maliyyə Nazirliyinə təqdim edilmişdir. Xüsusi kapital barədə standartın şərhı isə 30 dekabr 2003-cü il tarixində təqdim edilmişdir.

Kapital ilə bağlı anlayışı olmayan yerli mühasiblər üçün xüsusi kapital yeni bir konsepsiyadır. Bu səbəblə də, texniki şərhdə çoxlu sayda misallar və əməliyyatların bütün növləri üzrə tələb edilən mühasibat uçotu yazılışlarının aparılması üçün ətraflı izahlar verilmişdir.

“Mühasibat uçotu haqqında” Qanunun 10.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq kiçik sahibkarlıq ilə məşğul olan subyektlər və ictimai əhəmiyyətli qurumlar istisna olmaqla, kommersiya təşkilatları maliyyə hesabatlarını Kommersiya Təşkilatları üzrə Milli Mühasibat Uçotunun Standartlarına uyğun olaraq tərtib etməlidirlər. 2 №-li standart «Muhasibat Ucotu haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa müvafiq olaraq hazırlanmışdır və “Maliyyə hesabatlarının təqdimatı” adlı 1 №-li Muhasibat Ucotunun Beynəlxalq Standartına əsaslanmışdır. “Muhasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa əsasən,

kommersiya təşkilatları illik maliyyə hesabatlarını və birləşdirilmiş (konsolidə olunan) maliyyə hesabatlarını dövlət idarələrinə qanunvericilik aktları ilə, digər şəxslərə isə nizamnamələri ilə müəyyən olunan hallarda və müddətlərdə təqdim edirlər. Bu Standartın məqsədi müəssisələr tərəfindən kapitalda dəyişikliklərin tanınması, qiymətləndirilməsi və təqdimatının şəffaf və ardıcıl qaydada təmin olunmasıdır.

İdarəetmə qərarlarının qəbu vacib olduğundan hər bir turizm fəaliyyəti müəyyən informasiyalar əsasında formalaşır.

İlk öncə təşkilatın kontragentlərini və onun maliyyə vəziyyətini xarakterizə edən informasiyalar üçün zəruriyyət hiss edilir. Təşkilatın mühasibat hesabatında əmlak və öhdəliklərin səviyyəsi, onun gəlir və xərcləri və fəaliyyətin maliyyə nəticələri haqqında məlumatlar qeyd olunur. Təşkilat maliyyə hesabatının tərkibi üçün, maliyyə (mühasibat) hesabatlarının auditinin aparılmasına dair sərbəst qərar çıxaran halda, mühasibat hesabatının etibarlılığını təsdiq edən auditor qərarının da daxil olması mümkündür.

Maliyyə hesabatlarında istifadəçilər üçün təqdim olunan informasiyaları daha yararlı etmək üçün keyfiyyət xarakteristikalarına aşağıdakı amillər ayırd edilə bilər:

Anlaşıqlıq: Maliyyə hesabatlarında istifadəçilər tərəfindən təqdim edilən informasiyanın məzmunu anlaşılmalıdır.

Ardıcılıq: Ardıcılıq müqayisə edilən informasiyanın ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri hesab olunur. Maliyyə hesabatlarında göstərilən informasiyaların dövrdən dövrə ardıcıl olaraq tanınması, qiymətləndirilməsi və təqdim olunmasını müqayisəlik prinsipi tələb edir. Bütün dövrlər ərzində təşkilat tərəfindən oxşar hadisələr üçün eyni uçot üsulunun tətbiq edildiyini informasiyanın ardıcılığını göstərir.

Müqayisəlilik: Maliyyə hesabatları arasında fərqliliyin müəyyən olunması və qiymətləndirməsi istifadəçilər üçün informasiya müqaviləsi hesab edilir.

Münasiblik: İstifadəçilərin keçmiş, indiki və gələcək hadisələri qiymətləndirməklə iqtisadi qərarlar qəbul etmələrinə təsir göstərən informasiya

münasib informasiya hesab olunur. Münasiblik informasiyanın mahiyyəti və əhəmiyyətliyiindən asılır.

Etibarlılıq: Tərkibində mühüm hesab edilən səhvlər və öncədən yaranan yanlış fikirlərin olmadığı informasiyalar etibarlı hesab edilir. Etibarlı informasiya bir sıra keyfiyyətlərə malik olmalıdır: ehtiyatlılıq, neytrallıq, düzgün təqdimat və tamlıq kimi keyfiyyətlər.

Düzgün təqdimat: Maliyyə hesabatlarında təşkilatların informasiyanın düzgün göstərilməsi onun fəaliyyətinin və maliyyə səviyyəsinin maliyyə nəticələrini təhrifsiz, qərəzsiz, manipulyasiyasız və ya faktların əhəmiyyətini gizlətməyərək, mahiyyətin formadan üstünlük konsepsiyası əsasında, müəyyən qədər obyektiv əks etdirilməsini nəzərdə tutur.

Əhəmiyyətlilik: Maliyyə hesabatlarını təqdim edənlər tərəfindən nəzərə alınmaması və təhrif olunması səbəbi ilə istifadəçilərin bu hesabatların əsasında iqtisadi qərarların qəbuluna təsir edə bilən informasiya mühüm hesab olunur.

Mahiyyətin formadan üstünlüyü: Maliyyə hesabatlarında qeyd olunan əməliyyatlar və digər hadisələrin düzgünlüyü üçün həmin əməliyyat və hadisələr onların iqtisadi mahiyyətinin hüquqi formadan üstünlüyü prinsipi əsasında təqdim edilməlidir.

Neytrallıq: İnformasiyanın etibarlı olmasına görə maliyyə hesabatlarında qeyd edilən informasiyalar neytral, yəni ki, qərəzsiz olmalıdır.

Maliyyə hesabatlarını hazırlamış şəxs tərəfindən təqdim edilən informasiya onların əvvəldən təyin olunan nəticəyə nail olunması üçün istifadəçinin qərarına təsir edərsə, bu vaxt maliyyə hesabatları neytral hesab edilmir.

Tamlıq: İnformasiya, onun əhəmiyyətliyi və ona çəkilmiş xərclər maliyyə hesabatlarında təqdim edilən informasiyanın etibarlılığı üçün nəzərə alınaraq, tam olmalıdır.

Ehtiyatlılıq: Qeyri-müəyyən vəziyyətdə qiymətləndirmə vaxtı aktiv və yaxud gəlirlərin artırılmamasının, öhdəliklərin və xərclərin azaldılmamasının təminatı məqsədilə ehtiyatlılıq diqqətli yanaşmanın tətbiqidir.

Təşkilatların adı öhdəliyin iş şəraitində mümkün ödəniş dəyəri ilə qiymətləndirilməsi bu öhdəliyin yerinə yetirilməsi üçün pul vəsaitlərinin və yaxud onların ekvivalentlərinin ödənilməli nominal (diskontlaşdırılmayan) məbləği ilə qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur.

Bu standart ictimai qurumlar və kiçik sahibkarlıq subyektləri istisna olmaqla, kommersiya təşkilatları tərəfindən Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına uyğun olaraq illik maliyyə hesabatlarının tərkib hissəsi kimi tərtib edilən Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabatə və birləşdirilmiş (konsolidə olunan) maliyyə hesabatlarına tətbiq olunur. Standartda istifadə edilən terminlər səhmdar cəmiyyətlərə aiddir, digər müəssisələr isə ekvivalent olan terminlərdən istifadə etməlidir. İctimai əhəmiyyətli qurumlar və kiçik sahibkarlıq subyektləri istisna olunmaqla, kommersiya təşkilatları öz seçimləri əsasında maliyyə hesabatlarını və birləşdirilmiş (konsolidə edilən) maliyyə hesabatlarını Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına uyğun olaraq təqdim edə bilərlər.

Kapitalın uçotu aşağıdakı əməliyyatları nəzərdə tutur:

- müəssisənin yaradılması, səhmlərin buraxılması və ödənilməsini;
- yeni səhmlərin buraxılması və yaxud buraxılmış səhmlərin geri alınması kimi müəssisə və səhmdarlar arasında hər hansı sonrakı əməliyyatlar;
- dividendlərin və onlara oxşar məbləğlərin ödənilməsini;
- kapital ehtiyatlarının yaradılmasını və istifadə edilməsini;
- hesabat dövrü ərzində tanınan, lakin Mənfəət və zərərlər hesabatında əks etdirilməyən, kapitalın saxlanmasına düzəlişlərin tanınması;
- hesabat dövrünün xalis mənfəətinin bölüşdürülməmiş mənfəətə köçürülməsini.

Mühasibat balansında və Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabatda aşağıdakı komponentlər təqdim olunmalıdır:

- Ödənilmiş nizamnamə kapitalı. Nizamnamə kapitalı təsis sənədlərində göstərilən kapitalın məbləğini ifadə edir. Ödənilmiş nizamnamə kapitalı isə hesabat tarixinə mülkiyyətçilərin etdikləri ödənişləri (köçürmələr) nəzərdə tutur. Beynəlxalq standartlarda yalnız hesabat tarixində ödənilən nizamnamə kapitalı

balansda tanınır və “Kapitalda dəyişikliklər haqqında” hesabatda təqdim edilir. Ödənilməyən nizamnamə kapitalı isə ayrıca “Kapitalda dəyişikliklər haqqında” hesabatın qeydlərində göstərilir.

- Emissiya gəliri. Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Standartlarında emissiya gəliri buraxılmış səhmlərin faktiki qiyməti ilə nominal dəyri arasındakı kimi tanınır. Emissiya güzəşti isə nominal dəyərdən səhmlərin aşağı qiymətə satılmasıdır. 311 N-li hesabda emissiya gəliri, emissiya gəliri – adi səhmlər, emissiya gəliri – imtiyazlı səhmlər isə uyğun olaraq 311-1, 311-2 N-li subhesabda uçota alınır.

- Bölüşdürülməmiş mənfəət və kapital ehtiyatları. Hesabda kapitalın ayrı elementləri kimi verilir. Cari və mənfəət ilində qazanılmayan kapitalın təsisçilər arasında bölüşdürülməsi nəzərdə tutulmuş bir hissəsidir. (340 N-li “Bölüşdürülməmiş mənfəət” və 310 N-li “Kapital ehtiyatları” hesabı)

- geri alınan səhmlərin yenidən buraxılması və ya ləğvi. Bu zaman geri alınmaq məqsədi ilə ödənilən məğləğ ilə yenidən buraxılma qiyməti arasında olan fərq emissiya gəliri kimi tanınır. Lakin bu fərq mənfəətdirsə, emissiya gəlirindən onun silinməsi kifayət deyilsə, bu hissə bölüşdürülməmiş mənfəətin azalması kimi qeyd edilir. Lakin bölüşdürülməmiş mənfəətin qalığıda kifayət deyilsə, o zaman bu fərq uçotda ödənilməmiş zərər kimi qeyd olunur.

- Səhmlərin buraxılması məsrəfləri. Bu məsrəflər kapital ehtiyatları üzrə azalma ilə uçota götürülür. Ödənilmiş nizamnamə kapitalının və emissiya gəlirinin azalması kimi səhmlərin geri alınması ayrı uçota alınır.

Müəssisənin buraxılmış nizamnamə kapitalı bu müəssisə qeydiyyatı alınanadək təsisçi tərəfindən tam ödənilməlidir. Müəssisənin yaradılmasından sonra yeni səhmlər buraxıldıqda, müəyyən vaxt ərzində müəssisənin əlavə buraxılmış nizamnamə kapitalı ödənilməmiş qala bilər. Bu zaman, kapitalın ödənilməmiş hissəsi ödənilməmiş nizamnamə kapitalı kimi qeydə alınmalıdır. Hesabat tarixinə ödənilmiş nizamnamə kapitalının məbləği hesablandıqda, ödənilməmiş nizamnamə kapitalının məbləği kapitalda uçota alınan buraxılmış

nizamnamə kapitalının məbləğindən çıxılmalıdır. Hesabat tarixinə yalnız ödənilmiş nizamnamə kapitalı Mühasibat balansında tanınır və Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabatda təqdim olunur, qalan ödənilməmiş nizamnamə kapitalı Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabatın qeydlərində ayrı göstərilməlidir. Qeyri-pul aktivləri formasında mülkiyyətçilərin kapital qoyuluşları bu aktivlərin ədalətli dəyəri ilə qiymətləndirilir. Bu aktivlərin ədalətli dəyəri əgər səhmlərin nominal dəyərindən yüksəkdirsə, onda, bu iki dəyər arasında olan fərq emissiya gəliri kimi, əks halda (yalnız qanunvericiliklə qadağan olunmadığı halda) emissiya güzəşti kimi uçota alınmalıdır. Ödənilmiş nizamnamə kapitalı müəssisə tərəfindən buraxılan səhmlərin nominal dəyərinin azaldılması və ya onların geri alınması nəticəsində azala bilər.

Buraxılan səhmlər nominal dəyərindən artıq məbləğə satılırsa, müəssisə emissiya gəliri əldə edir. Emissiya gəliri səhmlərin faktiki qiyməti ilə nominal dəyər arasındakı fərq kimi hesablanır və müəssisənin kapitalının ayrıca cari və keçmiş hesabat dövrləri üzrə yığılmış bölüşdürülməmiş mənfəət (ödənilməmiş zərər) kapitalın komponenti kimi tanınmalıdır. Cari hesabat dövrünün bölüşdürülməmiş mənfəəti (ödənilməmiş zərəri) cari hesabat dövrü üzrə Mənfəət və zərər haqqında hesabat hazırlandıqdan sonra müəyyən edilir. Cari ilin bölüşdürülməmiş mənfəəti (ödənilməmiş zərəri) kapital ehtiyatlarına və kapital ehtiyatlarından köçürülmələr də nəzərə alınmaqla, hesabat dövründə xalis mənfəətdən hesablanan dividendlər çıxılmaqla yekun məbləğdə qiymətləndirilir. Yığılmış bölüşdürülməmiş mənfəət (ödənilməmiş zərər) bütün əvvəlki dövrlərin bölüşdürülməmiş mənfəətlərinin (ödənilməmiş zərərlərinin) cəmini əks etdirir. Bölüşdürülməmiş mənfəət mülkiyyətçilər (səhmdarlar) arasında bölüşdürülə bilər. Bu yığılan mənfəət maliyyə hesabatında kapitalın ayrıca komponenti kimi təsnifləşdirilir.

Kapital ehtiyatları müəssisənin müəyyən məqsədləri üçün saxlanılan, o cümlədən kapitalda birbaşa tanınan sair gəlirlərdən kapitalda birbaşa tanınan sair xərclər çıxıldıqdan sonra istifadə edilməmiş məbləğini və xüsusi məqsədlər üçün nəzərdə tutulmuş yığılmış xalis mənfəəti özündə əks etdirən və mülkiyyətçilər (səhmdarlar) arasında bölüşdürülməsi mümkün olmayan qazanılmış kapitalının bir

hissəsidir. Kapital ehtiyatları qanunvericilik tələblərinə, müəssisənin nizamnaməsinə və müəssisənin rəhbərliyinin qərarına uyğun olaraq, xalis mənfəətdən ayırmalar formasında yaradılır. Xüsusi məqsədlər üçün yaradılan ehtiyatlar başqa təyinatlar üzrə istifadə edilə bilməz. Müəssisə ehtiyatların yaradılmasını tələb edən məqsədlərə nail olduqda və ya bu məqsədlər dəyişildikdə, həmin ehtiyatlar bölüşdürülməmiş mənfəətə əlavə edilməlidir.

Kapitalın saxlanması üzrə düzəlişlərin üç növü mövcuddur:

- yenidən qiymətləndirmə ilə əlaqəli gəlirlər və xərclər;
- əsas cəmiyyətin birləşdirilmiş (konsolidə edilən) maliyyə hesabatlarının hazırlanması zamanı yaranan məzənnə fərqləri;
- əhəmiyyətli səhvlər və müəssisənin uçot siyasətinin dəyişdirilməsi ilə əlaqəli gəlirlər və xərclər.

Uzunmuddətli aktivlərin yenidən qiymətləndirilməsi nəticəsində yaranmış və kapitalın komponenti (yenidən qiymətləndirmə üzrə ehtiyatı) kimi tanınmış gəlirlərin və xərclərin uçot qaydaları uzunmuddətli aktivlərin uçotu haqqında müvafiq Milli Muhasibat Uçotu Standartları ilə tənzimlənir. Əhəmiyyətli səhvlər və müəssisənin uçot siyasətinin dəyişdirilməsi ilə əlaqəli və müəssisənin bölüşdürülməmiş mənfəətinə düzəlişlər kimi tanınan gəlirlərin və xərclərin uçot qaydaları müvafiq Milli Muhasibat Uçotu Standartı ilə tənzimlənir. Hesabat dövrü ərzində müəssisə kapitalda dəyişikliklərin həcmi və səbəbləri barədə informasiyanı əks etdirən Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabatı təqdim etməlidir. Kapitalın komponentləri, bu standartda göstərildiyi kimi, ayrıca maddələrlə maliyyə hesabatlarında təqdim olunmalıdır. Muhasibat balansındakı və Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabatdakı kapital maddələrinin təsnifatı istifadəçiyə müəssisənin kapital ehtiyatlarının, kapitalın tərkibi və quruluşunun, habelə, kapitalın ayrı-ayrı komponentlərinin bölüşdürülməsi üzrə məhdudiyyətlərinin qiymətləndirməsinəşərait yaratmalıdır. Hesabat dövrü ərzində müəssisənin kapitalında baş verən aşağıdakı dəyişikliklər haqqında məlumat Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabatda daxil olunmalıdır:

- hesabat dövründə xalis mənfəət və zərər;

- ayrı-ayrı maddələr üzrə və ümumi məbləğ şəklində kapitalda birbaşa uçota alınmış gəlir və xərclər;

- əsas cəmiyyətin və azlıq təşkil ediyən mülkiyyətçilərin payları ayrı-ayrı göstərilməklə, hesabat dövrü üzrə ümumi gəlirlər və xərclər;

- müvafiq Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına uyğun olaraq, keçmiş illərin bölüşdürülməmiş mənfəətinin ilin əvvəlinə qalıqlarına düzəlişlər kimi qeydə alınmış uçot siyasətində dəyişikliklərin və əhəmiyyətli səhvlər üzrə düzəlişlərin ümumi məbləği;

Aşağıdakı məlumatlar Kapitalda dəyişikliklər barədə hesabatda bilavasitə və ya ona aid olan qeydlərdə açıqlanmalıdır:

- mülkiyyətçilər tərəfindən kapitala pay qoyuluşu və mülkiyyətçilər arasında kapitalın bölüşdürülməsi üzrə əməliyyatlar;

- hesabat dövrünün əvvəlinə və sonuna bölüşdürülməmiş mənfəətin qalıqları və hesabat dövrü ərzində bu maddə üzrə dəyişikliklər;

- hesabat dövrünün əvvəli və sonuna ödənilən kapitalın hər bir tərkib hissəsinin (səhmlərin sinifləri üzrə) və hər bir kapital ehtiyatının qalığının uyğunlaşdırılması və bu maddələrdəki hesabat dövrü ərzində dəyişikliklər.

Aşağıdakı məlumatlar, səhmlərin sinifləri üzrə ayrılması şərtilə, müəssisənin maliyyə hesabatlarına əlavə edilmiş qeydlərdə açıqlanmalıdır:

- buraxılan səhmlərin sayı;

- hər səhmin nominal dəyəri və ya səhmlərin nominal dəyərlərinin olmadığı faktı;

- hesabat dövrünün əvvəlində və sonunda buraxılmış, ödənilmiş və ödənilməmiş səhmlərin sayının uyğunlaşdırılması;

- dividendlərin ödənilməsi və mülkiyyətçilərin iştirak paylarının geri alınması ilə bağlı məhdudiyyətlər də daxil, müvafiq səhmlər sinfinə xas olan hüquq, imtiyaz və məhdudiyyətlər;

- müəssisənin özünə, törəmə və asılı müəssisələrinə məxsus səhmlərin sayı;

- səhmlərin gələcəkdə geri alınması üzrə razılaşdırılmış öhdəliklər haqqında məlumat;

- option və səhmlərin satışı üzrə müqavilələrin dəyəri və şərtləri göstərilməklə, həmin müqavilələrin yerinə yetirilməsi üçün saxlanılan səhmlərin sayı;
- girov kimi üçüncü tərəflərə verilmiş səhmlər haqqında məlumat;
- müəssisənin hər bir kapital ehtiyatının mahiyyəti və məqsədinin təsviri;
- hər bir səhm üzrə müvafiq dividendlərin məbləği daxil olmaqla, maliyyə hesabatının təqdim edilməsi tarixi ilə hesabat dövrünün sonu arasındakı zamanda təklif və ya elan olunan, lakin maliyyə hesabatlarında əks etdirilməyən dividendlərin məbləği;
- hər hansı yığılmış imtiyazlı dividendlərin tanınmamış məbləği.

3.2. Turizm sferasında xüsusi kapitalın uçotunun təşkilinin təkmilləşdirilməsi.

Azərbaycanda həm beynəlxalq otel şəbəkələrinin fəaliyyəti, həmçinin də yerli mehmanxana və mehmanxanatipli müəssisələrin fəaliyyəti respublikamızda turizm sahəsinin inkişafından xəbər verir. Ölkədə siyasi və iqtisadi sabitlik məhsur turist sənayesi təşkilatlarını Azərbaycana cəlb edir.

Ölkədə beynəlxalq şəbəkə otellərinin fəaliyyəti yerli obyektlərdə də ümumi xidmət səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına şərait yaradır. Ümumi xidmət səviyyəsinin yüksək olduğu otellərə paytaxda yerləşən otellər- Park Inn, Həyat Regency Baku, Ramada Baku, Absheron Marriot Baku kimi otelləri misal göstərmək olar.

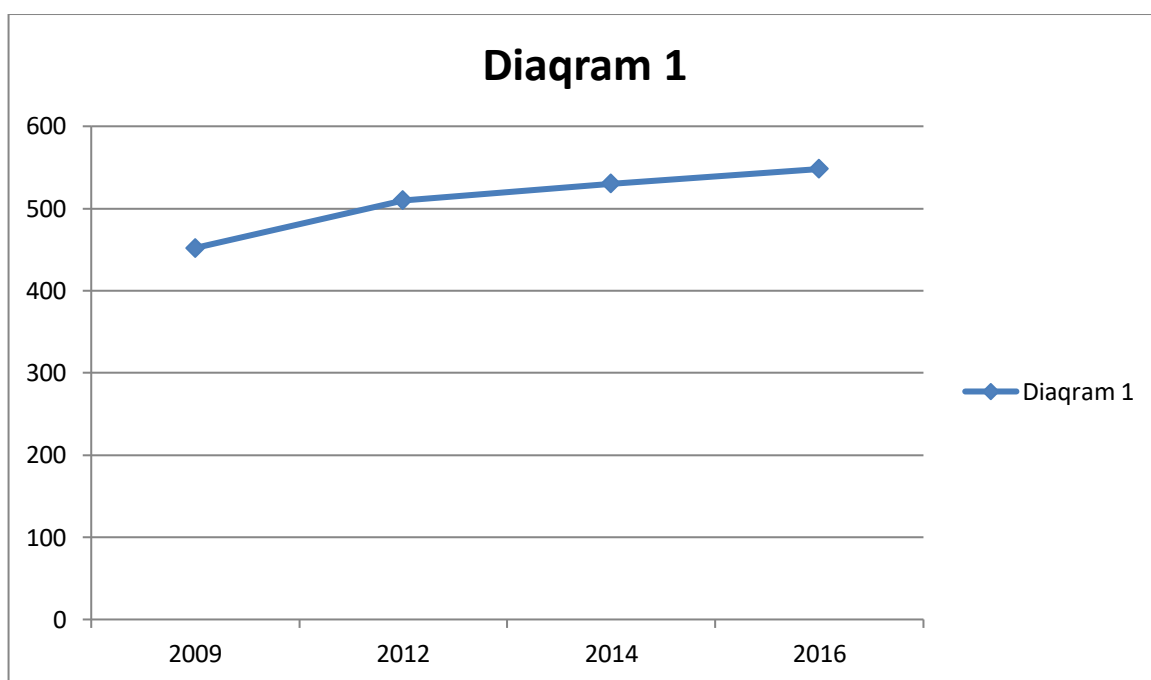
Respublikamızın bölgələrində çox zəngin təbiət resursları, meşələrin sıx və çox olması, dağ landşaftının gözəl və geniş şəkildə yayılması ekoturizmin inkişaf etdirilməsi çox geniş fürsətlər yaradır.

Habelə, Azərbaycanda bir sıra idman növlərinin inkişaf etdirilməsi üçün bir çox tədbirlərin keçirilməsi də, ölkəmizdə turizm ilə vəhdət təşkil edən yeni turizm növü olan idman turizminin yaranması və inkişafı üçün mühüm təsir göstərir.

Ölkəmizdə turizm növlərinin çox olması, turizm bazarında respublikamızın rəqabət imkanlarını daha da artmasına imkan yaradır. Onu da qeyd edək ki, indiyə qədər qış mövsümündə Respublikamızın vətəndaşları istirahət etmək üçün xarici

ölkələrə üz tuturdular. Lakin indi Azərbaycanda bölgələrdə - Qusarda “Şahdağ” Yay-Qış istirahət kompleksi və 2014-ci il yanvar ayından Qəbələ rayonunda vətəndaşların istifadəsinə verilmiş “Tufan” Dağ-Xizək Mərkəzi adlı iki qış turizm təşkilatı fəaliyyət göstərir.

Diaqram 1-dən göründüyü kimi, 2009-cı və 2016-cı illər ərzində respublikada fəaliyyət göstərən mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin sayında artım qeydə alınmışdır. Respublikamızda 2009-cı ildə mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin ümumi sayı 452 idisə, 2016-cı ildə bu rəqəm 548 olmuşdur.

Diaqram 1.

Ölkəmizdə turizm təşkilatlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləri kapitalın strukturunun, həcmnin və uçotunun təkmilləşdirilməsini ehtiva edir.

Xüsusi kapitalın uçotu mühasibatlıq sisteminin mühüm bölməsidir. Burada təşkilatın fəaliyyətinin maliyyələşmə mənbələrinin əsas xarakteristikaları formalaşır. Turizm müəssisələrinin xüsusi kapitalının strukturunun və həcmnin yaxşılaşdırılması, ehtiyatların axtarılması və həyata keçirilməsinin ən mühüm səfərbəredici başlanğıc olması üçün o, özünün məzmunluğu, gerçəkliyi, yararlığı və analitik olması baxımından dinamik təkmilləşməlidir.

Məlum olduğu kimi, bütün şirkətlər fəaliyyəti dövründə qoyulmuş vəsaitlərin itkisi ilə nəticələnmə bilən müxtəlif risklərlə qarşılaşırlar. Firma və təşkilatlar, həm xüsusi, eləcə də cəlb olunmuş vəsaitləri üzrə risklərlə qarşılaşırlar. Lakin ilk növbədə, itkilər xüsusi vəsaitlərə təsir edir. Beləliklə, kapital kreditorların vəsaitlərinin qorunması üzrə müdafiə vəsaiti kimi çıxış edir.

Xüsusi kapitalla aktivlərin həcmnin uyğunluğu onun göstəricisidir ki, hansı vəsaitlərin itkisi kreditorların maraqlarına zərbə vurmayacaqdır. Təbii ki, münasiblik nə qədər çoxdursa, bir o qədər kreditorlar digər bərabər şərtlərdə risklərlə daha az üzləşirlər.

Turizm təşkilatının yaradılması onun təsisçiləri qarşıya qoyulmuş məqsədlərə çatmaq üçün nə qədər dövrüyyə vəsaitlərinə ehtiyac olduğunu tam dəqiqliklə bilmirlər.

Xüsusi kapitalın idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi yollarından biri xüsusi kapitalın artırılmasıdır. Maliyyə menecmentinin bu istiqaməti xarakterizə edilir: Xüsusi kapitalın artırılması müəssisə və təşkilatların bazar iqtisadiyyatının nizamsızlığı ilə mübarizəsinə yardım edir. Bu səbəblə xüsusi kapitalın həcmnin daima artırılması zərurətdir. Xüsusi kapitalın həcmnin artırılması başlıca olaraq, sahibkarların əlavə vəsaitinin cəlb olunması və xalis mənfəətin reinvestisiyası ilə fəaliyyətin genişləndirilməsi və inkişafı məqsədi ilə həyata keçirilir.

Xüsusi kapitalın artırılmasının əsas mənbəyi mənfəətdir. Ümumi və xalis mənfəətdən mümkün ehtiyatların yaradılması üçün mənfəətin əsas hissəsinin müəssisənin dövrüyyəsinə cəlb olunması və ya bölüşdürülməmiş mənfəət dividendlərin hesablanması mütləqdir. ² [27]

Bazar münasibətləri şəraitində turizm müəssisələrində turist məhsullarının satışından əldə olunan mənfəətin artırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Mənfəətin artırılması turist məhsullarına olan tələbin və müştərilərin nə dərəcədə bu məhsul və təkliflərdən razılığı ilə ölçülür. Bu məhsulların satışının

² [27] Беллендир М.В. Артеменко В.Г. Финансовый анализ: Учебное пособие - М.:ДИС, 1997

artırılmasında qiymət siyasəti vacib rol oynayır. Qiymətlərin endirilməsi bu məhsullara və xidmətlərə tələbin artması ilə nəticələnir.

Xüsusi kapitalın artırılmasının sadələşdirilməsini daha məqsədə uyğun olduğunu hesab etmək olar.

Xüsusi kapitalın artırılmasının digər bir üsuluda bölüşdürülməmiş mənfəətin qeyri-istehsal məqsədləri və həmçinin təsis sənədlərinə müvafiq olaraq ehtiyat fonduna yığılması və müvəqqəti saxlanması nəzərdə tutulur.

Turizm müəssisələrində maliyyənin idarə olunmasında kapitalın artımı prinsipini ehtiyatlılıq prinsipi ilə əlaqələndirmək lazımdır. Müəssisənin iqtisadi vəziyyətinə kəskin konyuktur dəyişmələrin mənfi nəticələrindən uzaqlaşması məqsədilə kapitalın elə yerləşdirməsi lazımdır ki, gəlirlərin müxtəlif istiqamətləri və müxtəlif xüsusiyyətli tendensiyalar bir-birini örtsün və ya bütün aktivlərin cəmi gəlirlilik səviyyəsi üstünlük təşkil etsin. Deməli, aktivlər və öhdəliklərin, müəssisənin nöqtəyi nəzərindən qanuni və məntiqi sayılan tarixi qiymətləndirmə prinsipləri, ümumilikdə bazarın infrastruktur nöqtəyi nəzərindən kifayət qədər obyektiv olmaya bilər.

Kapitaldan istifadənin effektivliyi, bu əməliyyatlardan istifadənin nəticələri ilə bağlı olan xərclərlə əlaqəlidir. Hal – hazırda kapitalın səmərəliliyi hər əlavə edilən kapitalın 1 manatının mənfəətin artırılmasında rolu ilə xarakterizə edilir. Turizm təşkilatlarının fəaliyyəti dövründə kapitalın vəziyyətinin daimi dəyişməsi kapitalın effektivliyinin period ərzində yenidən artımı ilə şərtlənir. Başlıca kriteriyalar qismində bu göstəriciləri göstərmək olar: Hesabat ilində qazanılan mənfəət;

- Ümumi maliyyə göstəricilərinin dəyişməsi;
- Təşkilatın işgüzar aktivliyi;
- Dövr ərzində kapitalın artımı.

Kapitaldan istifadənin səmərəliliyinin müəyyən olunması üçün maliyyə-investisiya təhlilində olduğu kimi eləcə də, kapitalın ümumi təhlili metodundan istifadə etmək lazımdır. Bu yanaşma onların gələcək iki istiqamətdə hərtərəfli müqayisəsinə və göstəricilərin təfəsilatını aşkarlamağa şərait yaradır. Burdan belə

nəticə çıxır ki, bir tərəfdən onların formalaşması mənbələri, digər tərəfdə onların fiziki formaları nəzərdə tutulur. Ümumilikdə, kapitalın uçotunun təkmilləşdirilməsi özündə iki əsas aspekti birləşdirir: kapitalın yaradılma mənbələrinin araşdırılması və funksional tərəfdən araşdırma.

Bu səbəblə, xüsusi kapitalın araşdırılması zamanı həm onun formalaşdırılması və uçotunun təkmilləşdirilməsini, həmçinin onun hərəkətliliyini təhlil etmək lazımdır. Xüsusi kapitalın rentabellilik göstəricisi ilə onun hərəkətliliyi arasında əlaqə aşağıda qeyd olunmuşdur:

<u>Balans mənfəəti</u>		<u>Balans mənfəəti</u>		<u>Satışdan gəlir</u>
Aktivlərin	=	Satışdan gəlir	*	Aktivlərin ortaillik dəyəri
ortaillik dəyəri				

Bu göstərici xarici ölkələrdə firma və təşkilatlarının maliyyə vəziyyətini bildirmək üçün istifadə olunur.

Ümumi təhlilin aparılmasında müəssisənin fəaliyyətinin idarəetmə və maliyyə fəaliyyətinə ayrılaraq aparılması təkmilləşdirmə istiqamətində mühüm addım hesab edirəm. Çünki bu əməliyyatlar ayrılmazdır və daim qarşılıqlı əlaqədədirlər.

Əmlakın mənbələrinin strukturunun daxili təhlili müəssisə fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi variantlarının qiymətləndirilməsi ilə əlaqəlidir. Seçimdə əsas meyarlar risk dərəcəsi, bu və ya digər maliyyələşmə mənbəyinin dəyəri, ondan istifadə olunma şəraiti və qaytarılma müddəti hesab olunur. Xüsusi və cəlbəolunan vəsaitlərin səmərəli nisbətlərinin təminatı məsələsinin bir mənalı cavabı yoxdur və konkret iqtisadi şəraitə və müəssisədə qəbul olunan maliyyə strategiyasına müvafiq həll olunur. Bununla yanaşı maliyyə resurslarının idarəsi sistemində perspektivdə bu resursların artımının optimallaşdırılması ilə bağlı effektiv qərarların qəbulu üçün kapitalın strukturunun real qiymətləndirilməsi zəruridir.

Turizm təşkilatlarında mühasibat uçotunun aparılması zamanı Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına əsaslanan ehtimallara (prinsip və maliyyə hesabatları üzrə elementlərin qiymətləndirmə metodları), eləcə də, maliyyə hesabatlarının keyfiyyəti xarakteristikalarına üstünlük verilir. Qanunvericilik normativlərində mühasibat uçotunu tənzimləyən tələblərin göstərilməsi və yaxud müəssisənin iş prinsiplərinin dəyişilməsi ilə əlaqəli, turizm müəssisələri uçot siyasətinin müvafiq bölmələrində də düzəlişlər etməli və bu istifadəçilərin nəzərinə çatdırılmalıdır.

Kapitalın uçotunun inkişafı maliyyə uçotu və hesabatların təkmilləşdirilməsini ehtiva edir. Maliyyə hesabatlarının bazar iqtisadiyyatı şəraitində təhlilinin son məqsədi müəssisənin cari maliyyə fəaliyyətini və əvvəlki dövrlərdə fəaliyyətini və perspektiv fəaliyyətinin qiymətləndirməklə idarəetmə qərarlarının qəbul olunmasında maraqları olanların çoxlu vəzifələrinin təyin edilməsidir. Həmçinin, maliyyə nəticələrinin həcmi, onların yerləşməsi və istifadəsini əks etdirən bütün göstəricilərin bu və ya digər dərəcədə təyinatı da müəssisənin maliyyə vəziyyətinin təhlilinin məqsədidir. Ümumi təhlilin nəticələri, müəssisənin maliyyə vəziyyətində daha zəif yerləri əks etdirməlidir.

Xüsusi kapitalın uçotunun təkmilləşdirilməsi üçün turizm təşkilatlarında mühasibat uçotunun qarşısında duran problemlər və onların həlli yolları və nəticələrinin təhlilininə cədvəl 2də göstərilənlərin formasında nəzər salaq:

Problem	Qərar	Nəticə
Mühasibatlıq əməliyyatlarının aparıldığı proqramın yeni versiyasının olmaması	Yeni proqram yazılması	Kassa əməliyyatlarının optimallaşdırılması, uçotun informativliyinin artırılması, hesablama sənədlərinə müvafiq olaraq analitik uçotun optimallaşdırılması və s.
Mühasibatlıq hesabatları üzrə daxili auditin olmaması	Hər kvartal üzrə daxili nəzarət və yoxlamaların həyata keçirilməsi	Uçotda olan çatışmazlıqların anında aradan qaldırılmasına imkan verir.
340 “Bölüşdürülməmiş mənfəət” hesabı subhesablara ayrılmadan aparılır.	Eynicinsli əməliyyatların sistemləşdirilməsi üçün “Bölüşdürülməmiş mənfəət” hesabında aşağıdakı subhesabların açılması təklif edilir.	Uçotun analitikliyinin təkmilləşdirilməsi.

Cədvəl 2.

Bir sıra hallarda xüsusi kapitalın tərkibindən yığılan mənfəətdən əlavə mənfəətdən ayırmalar kimi hesablanan bütün ehtiyatlar çıxılır. Belə bir rəy formalaşmışdır ki, qiymətləndirilən ehtiyatlar və isiehlak fondunu qısamüddətli öhdəliklər qrupuna aid etmək lazımdır.

Lakin, bizim fikrimizcə, balansın bu maddələri müəssisənin sərəncamında qalan mənfəətdən istifadə olunmayan vəsaiti bildirir, bu səbəbdən onları müəssisənin xüsusi kapitalına bərabər götürülməsi iqtisadi cəhətdən daha məqsədə uyğundur. Kapitalın uçotunun operativ idarəsində göstərilən vəsaiti yeni əmlakın yaradılması məqsədilə yenidən bölüşdürmək olar.

Nizamnamə kapitalının təşkili və uçotunda Səhmdar cəmiyyətlərində mühüm xüsusiyyətləri vardır. Səhmdar cəmiyyətində nizamnamə kapitalı səhmlərə abunə yazılışı üzrə formalaşır. Həmçinin yazılış edilir:

Debet 302 N-li «Təsisçilərlə hesablaşmalar»ın hesabı;

Kredit 301 N-li «Nizamnamə kapitalı» hesabı.

301 N-li «Götürülmüş kapital» səhmdarlardan alınan öz səhmlərinin uçotunu aparır. Həmin subhesabda digər təşkilatlarda isə səhmlərin digər iştirakçılara və ya

üçüncü şəxslərə satılmasına kimi iştirakçılardan alınan paylar uçota götürülür.

Səhmdar cəmiyyətin yaradılması üzrə bütün əməliyyatların başa çatmasından sonra 301 N-li hesabda səhmlərin bütün məbləği iki subhesabda cəmlənir: “Ödəniş kapitalı (tədavüldəki kapital)” və “Götürülmüş kapital (tədavüldən götürülən səhmlər)”.

Əlavə aksiyaların buraxılması (emissiyası) hesabına nizamnamə kapitalının artırılması halında bu dövr üzrə subhesabın nomenklaturasını dördə kimi genişləndirmək olar:

301 N-li “Qeyd olunmuş kapital” (əvvəl elan olunan qeydiyyatdan keçən kapital);

301 N-li “Yayılmış kapital” (səhmin yazılış üzrə “abunə” yaxud da digər yol ilə yayılması);

301 N-li “Ödəniş kapitalı” (tədavüldə olan kapital nəzərdə tutulur);

301 N-li “Götürülmüş kapital” səhmlərin əlavə emissiyasına əsasən nizamnamə kapitalının artırılması aşağıdakı qaydada uçotda qeyd olunur.

Səhmin əlavə emissiyası barədə qərarın qəbulu. Emissiya prospektinin yayılması:

Dt 302 N-li hesabın «Nizamnamə kapitalına qoyuluşlar üzrə hesablaşmalar»,

Kt 301 №-li hesab.

Yayıma aparılmışdır (səhmlərə yazılış):

D-t 301N-li hesab,

K-t 301 N-li hesab.

3. Səhmlərə abunə haqqının ödənişinin aparılması:

D-t 221 N-li hesab, yaxud da ödənişin formasından asılı olaraq başqa hesablar,

K-t 302 N-li hesab.

"Şahdağ Turizm Mərkəzi" Qapalı səhmdar cəmiyyətinin 31 dekabr 2016-cı il tarixinə kapitalda dəyişikliklər hesabatına nəzər salmaq:

	Nizamnamə kapitalı	Əlavə kapital	Bölüşdürülməmiş mənfəət (ödənilməmiş zərər)	Cəmi xüsusi kapital
01 yanvar 2015-ci il tarixində qalıq Dövr ərzində xalis mənfəət (zərər) Əlavə kapital Elan olunmuş dividendlər	37 777 427,56		(755 548,55)	37 777 427,56 (755 548,55)
31 dekabr 2015-ci il tarixində qalıq	37 777 427,56	0	(755 548,55)	37021879,01
Dövr ərzində xalis mənfəət (zərər) Əlavə kapital Elan olunmuş dividendlər		42040 859,47	(4 336 723,85)	(4 336 723,85) 42 040 859,47
31 dekabr 2016-cı il tarixində qalıq	37 777 427,56	42040 859,47	(5 092 272,40)	74726014,63

Cədvəl 3

“Şahdağ Turizm Mərkəzi” QSC-nin hesabat məlumatlarının qiymətləndirilməsi maliyyə sabitliyini yüksək ödəniş qabiliyyətinə malik olmasını təyin etməyə imkan verir.

Qeyd edək ki, artıq “Şahdağ Turizm Mərkəzi” QSC-nin nizamnamə kapitalı 546 775 725,05 manata, nizamnamə kapitalının nominal dəyəri 100 manat olan 5 mln. 467 min 757 ədəd adi səhmlərə çatdırılıb. Belə ki, səhmdar cəmiyyətin nizamnamə kapitalı 14 dəfədən çox artırılmışdır.

“Şahdağ Turizm Mərkəzi” QSC-nin maliyyə vəziyyətinin və xüsusi kapitalın uçotunun təkmilləşdirilməsi üçün aşağıda qeyd olunan təklifləri vermək olar:

- Maliyyə dayanıqlığı üçün onun xüsusi kapitalının artırılması;
- Ehtiyat kapitalının yaradılması və onun uçotunun təkmilləşdirilməsi;

- Cəmiyyətin mühasibat (maliyə) hesabatının iştirakçıların istifadəsi üçün hazırlanmasının təkmilləşdirilməsi və s.

Səhmdar Cəmiyyətlərində nizamnamə kapitalının artırılması ya səhmlərin əlavə emissiyası və ya əlavə investisiya cəlb olunmadan həyata keçirilir. Təcrübə göstərir ki, qərb ölkələrində iri şirkətlər daha çox səhmlərin əlavə emissiyasını həyata keçirirlər. Bunun bir neçə səbəbi var. Hər şeydən əvvəl səhmlərin emissiyası daha uzunmüddətlidir və qiyməti yüksəkdir. Qərb ekspertləri qeyd edirlər ki, məsrəflər yalnız qiymətli kağızların ümumi buraxılışının 10-15 faizini təşkil edə bilər. İkincisi, emissiya emitent firmanın bazar qiymətlərinin düşməsi ilə müşayiət oluna bilər.

İnvestisiya olunmadan xüsusi kapitalın artırılması yalnız “bölüşdürülməmiş mənfəət” vəsaitlərinin həcmi çərçivəsində ola bilər hansı ki, 340 “Bölüşdürülməmiş mənfəət” hesabında uçota alınır.

NƏTİCƏ

Dünyada bütün dövlətlərdə hal-hazırda turizmin inkişafına böyük maraq göstərilir. Məhz bu səbəblə də, beynəlxalq maliyyə qurumları və təşkilatları turizmin inkişafına öz maraq və diqqətlərini artırır. Keçirilmiş sosioloji tədqiqatlardan bəlli olmuşdur ki, hələ keçən yüzilliyin sonlarından turizm sahəsindən bütün dünyada əldə edilən gəlirlərin həcmi ABŞ dolları ilə 450 milyardı ötübmüşdür. Onun inkişafının orta illik artım faizi isə 4,4 faizdən çox olmuşdur.

Respublikamızda Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyinin fəaliyyəti planında turizmin inkişafı ilə əlaqədar məhz regionlarda yeni turizm infrastrukturunun qurulması, yerli və xarici investorların regionlara cəlbə və orada yeni turizm təşkilatlarının yaradılması ilə əhalinin məşğulluq səviyyəsinin artırılması planının ilkin istiqamətlərindən biri hesab edilir.

Beynəlxalq səviyyədə turizmin olması millətlər arasında yüksək inkişaf etmiş və davamlı siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələrin olması ilə mümkün olmuşdur. Buda öz növbəsində beynəlxalq bazarın formalaşması, ticarətin artımı və yeni nəqliyyat vasitələrinin yaranması ilə eyni vaxta təsadüf etmişdir. Əyləncə və istirahətin ən fəal formalarından biri turizmin təşkili işi olmaqla bərabər onun həyata keçirilməsində bir çox mədəni-siyasi, sosial-iqtisadi və kulturoloji funksiyalar xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Müasir dünyanın artıq qlobal əhəmiyyətə malik, iqtisadi və sosial əlaqələrini tənzimləyən, müxtəlif ölkə və xalqların arasında qarşılıqlı münasibətləri yaradan biznes maraqlarının əhatəsini genişləndirən bir sahəsi turizm hesab olunur.

Ölkəmizdə turizm sahəsinə marağın artması və bu sahədə əlverişli mühitin olması ilə belə bir nəticəyə gəlmək mümkün olmuşdur ki, hal-hazırda turizm təşkilatlarının yaradılması, onların kapitalın struktunun və uçotunun təkmilləşdirilməsi, eləcə də turizm müəssisələrində mühasibat uçotunun aparılması aktual məsələlərdən biridir.

Turizm sferasında mühasibatlığın aparılma çoxlu çatışmazlıqlar da göz qabağındadır. Bunlar aşağıdakılardır:

Hal-hazırkı dövrdə respublikamızda BMT-nin Statistika Komissiyasının standartlarına uyğun olan, Ümumdünya Turizm Təşkilatının tövsiyələrinə, dünya təcrübəsinə cavab verən statistik məlumatlar mövcud deyil. Azərbaycana gəlmiş turistlərin dəqiq sayı, onlara göstərilən xidmətə münasib büdcəyə daxil olan vəsait, turist vizası ilə xarici ölkələrə səyahətə gedən Azərbaycan vətəndaşlarının sayı barədə müxtəlif statistik göstəricilər verilir. Müxtəlif sahələr üzrə, eyni zamanda turizm təşkilatlarının kapitalı barədə statistik məlumatların olmaması isə öz növbəsində turizm sahəsinin vəziyyətinin daha dəqiq təhlilini çətinləşdirir.

Vahid maliyyə nəzarəti standartları bütövlükdə ölkə miqyasında formalasmamışdır. Dövlət maliyyə təşkilatlarının göstəriciləri və təqdimatlarının baxılması və icrası, habelə maliyyə pozuntuları üzrə sanksiyaların reqlamentləşdirilən qaydaları yoxdur. Məhz bütün bunların nəzərə alınması ilə, ilk növbədə inzibati pozuntulara qarşı konkret cəza qərarı çıxarmaq səlahiyyəti Hesablama Palatasına verilməlidir.

Turizm sferasında müəssisələrin xüsusi kapitalının uçotu və təkmilləşdirilməsi istiqamətində çatışmazlıqların həlli, təkmilləşdirmə və mühasibat uçotunun obyektə olan xüsusi kapitalın iqtisadi mahiyyətinin açıqlamasına magistr işində məsləhət görülmə yanaşmanın praktiki həyata keçirilməsi üçün tədqiqat işinin gedişində aşağıdakı elmi cəhətdən əsaslı təkliflər verilmiş və nəticələr əldə olunmuşdur:

-Bazar iqtisadiyyatı şəraitində yeni turizm təşkilatlarının yaranması, xidmət çeşidlərin müxtəlifliyi, innovativ yeniliklər, bəzi yeni rəqabət istiqamətlərinin meydana gəlməsi, turizm müəssisəsinin gəlirlərinin artırılmasında olan maraq və müasir dövrdə bu sahənin öyrənilməsi vacibdir.

- qüvvədə olan hesablar planının tədqiq olunan istiqamətlərdə dəyişdirilməsi istiqamətində işlər görülməlidir;

- Bazar iqtisadiyyatı şəraitində turizm müəssisələrində uçot sistemi sərbəstləşdirilmiş və belə ki, mövcud uçot siyasətin dəyişdirilmişdir. müəssisədə

Nizamnamə, əlavə və ehtiyat kapitallarının uçotu beynəlxalq praktikaya əsaslanan normativ sənədlər çərçivəsində aparılmalıdır. Beləliklə, xüsusi təyinatlı fondların, həmçinin istehlak fondu, yığım fondu və sosial sfera fondunun uçotu işinə fərqli yanaşma olmalıdır.

- xüsusi kapitalın mahiyyəti anlayışına turizm təşkilatlarının təşkilati-hüquqi xüsusiyyətlərinə uyğun iqtisadi yanaşmalar hazırlanmış və əsaslandırılmışdır;

- xüsusi kapitalın mənbələri və istifadə olunması istiqamətləri üzrə formalaşdırılmasının qüvvədə olan sistemlər, eləcə də turizm müəssisə və təşkilatlarının maliyyə hesabatında onun vəziyyəti haqqında informasiyaların verilməsinin tənqidi təhlilinin əsasında onların təkmilləşdirilməsinin vacibliyi əsaslandırılmışdır;

- turizm müəssisələrinin maliyyə hesabatında, müxtəlif təsərrüfatçılıq subyektlərin informasiya tələblərinin ödənilməsinə istiqamətləndirilən, xüsusi kapitalın vəziyyəti və dinamikası barədə məlumatların vacibliyi və açıqlamasının qaydaları əsaslandırılmışdır;

- turizm təşkilatlarının xüsusi kapitalı və borc vəsaiti nisbətinin optimallaşdırılması üzrə adekvat idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi məqsədilə müəssisə və təşkilatların maliyyə sabitliyinin təhlili zamanı iqtisadi-riyazi metodlardan istifadə olunması məsləhət görülmüşdür;

- turizm təşkilatının fəaliyyətidə özünü maliyyələşdirmədə metodiki instrumentariyaların genişləndirilməsi üçün təkliflər verilmişdir.

- turizm müəssisəsinin müasir maliyyə menecmenti sistemində kapitaldan istifadənin effektivliyi əsaslandırılmışdır.

Aparılmış tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti odur ki, dissertasiya işinin nəticələrindən praktikada istifadə turizm təşkilatlarında qəbul olunan qərarların iqtisadi əsaslandırılmasını təmin edən xüsusi kapitalın mühasibat uçotu və təhlilinin metodologiyasının və təşkilinin yaxşılaşdırılmasına rəvac verəcəkdir.

Verilmiş təkliflərin tətbiq olunması turizm müəssisələrinin xüsusi kapitalının formalaşdırılmasına və dinamikasına qanunvericiliyin, təsisədi sənədlərin və turizm müəssisəsinin uçot siyasətinin tələblərinə müvafiq nəzarətin gücləndirilməsi

məqsədi ilə informasiyaların operativlik və analitikliyini, onların gerçəklik dərəcəsini yüksəltməyə imkan yaradacaqdır. Tədqiqatın nəticələri eyni zamanda maraqlı şəxslərə, bu sahədə adekvat qərarları qəbul etmək məqsədi ilə təhlil və proqnozlaşdırılmanın aparılması üçün turizm müəssisənin xüsusi kapitalı haqqında obyektiv informasiyanın formalaşdırılmasına imkan verəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Mühasibat uçotu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 2004-cü il.
2. Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının tətbiqinə dair şərh və tövsiyələr. I-III hissələr, Bakı-2009-cu il.
3. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, Bakı – 2000-ci il.
4. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, Bakı, 2000-ci il.
5. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əlavələrin və dəyişikliklərin olunması haqqında Qanun, 2002.
6. Abbasov Q.Ə, Səbzəliyev S.M., Quliyev V.M., Daşdəmirov Ə.İ., Sadıqov Ə.A. “Mühasibat uçotu” dərsliyi, Bakı, 2003, 547 səh.
7. “Xidmət sahələrində mühasibat uçotu-S.M.Səbzəliyev, Q.Ə.Abbasov. Bakı - 2015
8. Q.Ə.Abbasov. Muhasibat uçotunun nəzəriyyəsi. Bakı “Elm nəşriyyatı” 2000
9. Ə.Q.Əlirzayev “Turizm iqtisadiyyatı və idarə edilməsi”- Bakı-2010. İqtisad Universiteti”-nin Nəşriyyatı.
10. Ç.G.Güləliyev, B.Ə. Bilalov - “Turizmin Əsasları ” –Bakı-2015
11. Q. Abbasov, Muhasibat uçotunun nəzəriyyəsi, Bakı-2009.
12. S.Səbzəliyev, V.Quliyev. İdarəetmənin uçotu, Bakı-2014.
13. A.Cəfərov. Muhasibat uçotu, Bakı- 2011.
14. A.Kərimov. Mühasibat uçotu və vergilər. Bakı-2014.
15. Бочаров В.В. Финансовый анализ. СПб.: Питер, 2009..
16. Веснин В.Р. Основы финансового анализа. Учебник. - М.: Триада, ЛТД, 2011.
17. Т.В. Козырева. Управление собственным капиталом в туристской организации. 2014
18. Ковалев В.В. Модели прогнозирования и анализа источников финансирования // Бухгалтерский учет 2005 г.

19. Козлова Е.П. Бухгалтерский учёт в туристических организациях/ Т.Н. Бабченко, Е. П. Козлова, Е. Н. Галанина. - М.: Финанс и статистика, 2006.
20. Парашутин Н.В., Козлова Е.П., и др. «Бухгалтерский учет». М.; финансы и статистика, 2004.
21. Кондраков Н.П. Бухгалтерский учёт: Н.П. Кондраков. - ИНФРА-М, 2007.
22. Николаева С.А. Нормативные регулирование бухгалтерского учета // 2003.
23. Пипко В.А. Бухгалтерский финансовый учет: В.А. Пипко.- Финансы и статистика, 2002.
24. Ржаницына В. С. Изменение структуры собственного капитала организации, не связанное с выплатой дивидендов. / Ржаницына В. С. // Бухгалтерский учёт. - 2009.
25. Ван Бреда М.Ф. Хендриксен Э.С., Теория бухгалтерского учета, 2000.-576ст.
26. Ефимова О.В. Анализ собственного капитала. // Бухгалтерский учет №1. 2003.
27. Беллендир М.В. Артеменко В.Г. Финансовый анализ: Учебное пособие 1997
28. Новодворский В.Д. «Об акционерном обществе, его резервном и уставном капитале»//Бухгалтерский учет 2004.
29. Огиренко Е.А. Учет вклада в уставный капитал.// Журнал «Главбухгалтерия», 2004, №12.
30. Сотникова Л.В. Подольский В.И., Собственный капитал.//Журнал «Бухгалтерский учет», 2003, № 3.
31. Хорин А.Н. «Финансовая отчетность туристических организации: цели составления»//Бухгалтерский учет. 2006.

32. Google.az
33. mct.gov.az
34. taxes.gov.az
35. <http://az.wikipedia.org>
36. ilkaddimlar.com

РЕЗЮМЕ

Диссертационная работа называется учет собственного капитала в туристических предприятиях. В нашей стране туризм развивается изо дня в день и скоро будет передовой сферой экономики. Для объективной оценки эффективности деятельности туристической организации имеет решающее значение применение современных методов учета, поиск и использование собственного капитала. Существует необходимость в надлежащем раскрытии информации о составе и движении капитала в бухгалтерском (финансовом) отчете. Для успешной и безопасной деятельности необходимо точно отражать элементы капитала компании в бухгалтерском учете.

Повышенный интерес к туризму в нашей стране с благоприятной обстановкой в этой области, создание туристических организаций на данный момент, улучшение структуры и учета капитала, а также ведение бухгалтерского учета в туристических предприятиях является одним из актуальных вопросов.

Образование новых туристических организаций в условиях рыночной экономики, разнообразие услуг, инновационные навыки, интерес к увеличению доходов в сфере туризма, в итоге мотивируют нас изучать именно эту область.

Результаты исследования в то же время заинтересованных лиц, для принятия адекватных решений в этой области, для анализа и прогнозирования собственного капитала туристических предприятиях позволит сформировать объективную информацию.

SUMMARY

Dissertation is about accounting of special capital of tourism companies. Today the development of tourism sector and making tourism one of the leading branch of the country is the one of most important duty. In Azerbaijan in sphere of tourism

promotion of tourism opportunities, in development of internal tourism have done much works and nowadays these works continues.

The purpose in compiling dissertation is to analyse the methodology of special capital and to base improving the accounting special capital in tourism companies. The object of dissertation is the forming, movement, using of special capital in tourism companies. The subject of dissertation is the methodical support of accounting special capital in the tourism companies. Theoretical and methodological foundations of dissertation is dialectic comprehension. In research proses legislative and normative acts, instructional materials, national and international standards for accounting and reporting, works of economists of Azerbaijan and foreign countries, financial and statistical reports have been used.

The dissertation is consist of introduction, 3 chapters, literature list and result. The content of first chapter is the essence of special capital. In second chapter content is Nominated results and suggestions for improving accounting of special capital is the practical importance of dissertation.